

HOOFSTUK 5

DIE JODE EN DIE ANGLO-BOEREOORLOG: 1899-1902

Daar het reeds 'n geruime tyd voor die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog 'n algemene gevoel van onrus in die ZAR geheers omdat gerugte in omloop was dat 'n oorlog tussen Boere en Britte onvermydelik sou wees. Teen 27 September 1899 het die Joodse redakteur van die pro-regerings koerant *The Pretoria News*, L. Weinthal, die toestand met die opskrif: "Situation desperate: War certain," as 'n krisis beskryf. Hy het beweer dat: "The Great British nation is being led by the nose by a league of knaves and vagabonds. They will live to curse their handwork,"¹ wat geen twyfel laat oor die pro-Boere emosionele klimaat wat onder sekere Jode van die ZAR geheers het nie. Die enigste Joodse stadsraadslid van Johannesburg, H. Graumann, het die emosionele situasie van die pro-Britse Uitlanders verdedig:

The Rand has passed through many vicissitudes, political as well as otherwise. At a very early stage the big Uitlander population, especially the British part of it, began to feel that the Boer Government was not equal to the exacting task of administration of a community with such strange conditions, compared with the quiet, old-fashioned life of the old Transvaal burgher. New developments were following one another with such bewildering rapidity that the resources of the authorities were overtaxed, and a great deal of discontent arose. It was however not remarkable that the people at Pretoria should have been unable to cope with the demands made on them by Johannesburg with its industrial, political and social problems.²

Gerugte van 'n moontlike oorlog in die ZAR het orals onder Jode kommer gewek. Uit Nederland het die voormalige Joods/Christen leeraar in Utrecht, F. Lion Cachet, na homself as "de warme Transvaal-vriend" verwys deur in 'n brief sy "grote verontwaardiging en afkeur uit te drukken, dat de Britse Regering andermaal dreigt om aan de onafhanklikheid van Transvaal een einde te maken...Dat het werkelijk tot oorlog komen zal, kan ik alsnog niet geloven."³ Cachet is kort hierna op Bergen-op-Zee oorlede waar hy besig was met 'n

¹ *Pretoria News*, 27 September 1899.

² H. Graumann, *Rand riches and South Africa*, n. d., p. 130.

³ *De Volksstem*, 26 Augustus 1899.

lesingreeks waarin hy die Boere se lot bepleit het en die oorsake van die konflik tussen die Boere en die Britte verduidelik het.⁴

Uit Potchefstroom het die Joodse gemeenskap oor die heersende politieke onrus hulle lojaliteit in die volgende skrywe aan veldkornet C. M. Douthwaite betuig:

Wij de Joodsche bevolking van het dorp Potchefstroom, wenschen hiermede beleefd ter uwe kennis te brengen, dat met het oog op de onrustige politieke tans bestaande toestand des lands...eenparig besloten werd, dat, in geval van vijandelykheden plaats vinden (welke God verhoede) wij als Uitlanders de vrijheid nemen om Ued. onzen civiele diensten aan te bieden...in welke wij onze uiterste pogingen aanwenden zullen om bevrediging aan Ued. en de Regeering te geven...Gehoorzame en onderdanige Dienaren, (Getekend) N. N. Levy.⁵

Selfs in die Loretta Kloosterskool in Pretoria, waar die veertienjarige Freda, die dogter van 'n Joodse boer en sakeman van Bronkhortspruit, I. ("Oubaas") Schlosberg, tuisgeaan het, het 'n onrustigheid geheers sodat sy in haar dagboek geskryf het: "There is not much study going on. Everybody is excited, expecting the war to break out, and almost every class is divided into pro-Boers and pro-Britishers...we discuss, argue and quarrel..."⁶ Twee dae later het sy 'n besondere geleentheid beleef: "The streets are crowded...Boers on horseback, equipped with rifles, bandoliers, etc....General Joubert...make [sic] a long and eloquent speech...by four o'clock 4 000 Boers have [sic] left Pretoria...amidst loud applause..."⁷

Die uiteenlopende leef- en denkwyses van sekere Jode op die voorraad van die Anglo-Boereoorlog, het tot 'n dilemma gelei: Aan wie sou hulle lojaal wees, aan die Britte of aan die Boere in wie se land hulle 'n nuwe tuiste gevind het? Oor hierdie vrae word soms lukraak en volgens vooropgestelde idees gespekuur. 'n Voorbeeld hiervan is dié van 'n historikus, L. Callinicos, wat verduidelik hoe Jode verskillend ten opsigte van die Anglo-Boereoorlog gereageer het as sy beweer: "Nellmapius, exerted an important influence over Paul Kruger, while other Jews were on the other side - mining capitalists like Lionel Phillips, Solly and Woolf Joel and Barney Barnato sided with the British during the Anglo-Boer

⁴ *Ibid.*, 18 Januarie 1900.

⁵ TAB Kommandant Generaal (KGO) CR 0 R 13310/99. Re.: Brief Joodse gemeente Potchefstroom aan veldkornet C. M. Douthwaite, 1899.

⁶ H. J. May, *Music of the guns*, 1970, p. 6.

⁷ *Ibid.*, p. 7.

War.⁸ Hierdie inligting is egter nie korrek nie omdat A. H. Nellmapius reeds in 1893 oorlede is, Phillips die ZAR na die Jameson-inval in 1896 verlaat het, Barnato in 1897 selfmoord gepleeg het en W. Joel in 1898 vermoor is. Die enigste oorlewende van die groep, Solly Joel, het hom in alle waarskynlikheid, in Londen gevestig waar hy sy firma, *Barnato Brothers*, se belang behartig het. Hierdie stelling van Callinicos, dui daarop dat die kenmerke van Joodsheid as "mining capitalists," gevestig was en dat onkunde oor Jode en hulle ingesteldheid ten opsigte van die Anglo-Boereoorlog, aan die orde van die dag is. Wanneer die historikus, C. van Onselen in 1982, oor Joodse kenmerke in hierdie tydperk skryf, kom die stereotipe van kapitalistiese "Randlords" ook implisiet na vore. Daarbenewens fokus hy ook op Joodse "prostitutes and proletarians" wat onder *Ostjuden*, Oos-Europese of Russiese Jode, voorgekom het en waarvolgens hulle as "onwenslike *Peruvians*" gestereotipeer is. Vir iemand wat nie Van Onselen se skerpinnige sosio-ekonomiese ontleding in konteks begryp nie, kan die indruk geskep word dat *Ostjuden* oor die algemeen sosiaal immoreel en as onwettige drankhandelaars, bedrywig sou wees.⁹ 'n Hollandse Jood, S. Herles, het egter reeds in 1899 verduidelik dat Jode self oor die algemeen matige drankgebruikers is en "evenmin als ik alle Afrikaners dom zal noemen omdat één het is, evenmin moet u van zaken ten believen der Joden gedaan spreken, omdat dit misschien voor één individu heeft plaats gehad."¹⁰ Hierdie soort stereotipering van Jode as kapitaliste en onwenslike *Peruvians* of "undesirables" is in sekere kringe net sò algemeen geglo soos die stereotipe van "dom" Boere. Die siening van die Jode as "kapitaliste" het onder andere ook tot die Britse anti-kapitalistiese verslaggewer, J. A. Hobson, wat op besoek in die ZAR was, se bewering aanleiding gegee dat Joodse finansiers die ekonomie in Johannesburg beheer het en dat Jode, die Anglo-Boereoorlog sou veroorsaak het.¹¹ Die historici, A. Davidson en I. Filatova, stel dit pertinent dat Russiese en selfs van die Franse vrywilligers, wat die Boeremagte tydens die oorlog gesteun het, ook geglo het dat "Jews were trying to seize the Transvaal gold mines" en

⁸ L. Callinicos, *Working life: factories, townships, and popular culture on the Rand, 1886-1940*, 1987, p. 225.

⁹ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914*, (Vol 1) 1982, pp. 44-135.

¹⁰ *De Volksstem*, 16 September 1899.

¹¹ J. A. Hobson, *The war in South Africa. Its causes and effects*, 1900, p. 11.

dat dit derhalwe deels hulle motief vir deelname aan die oorlog was, om die Joodse geldmag te bestry.¹²

Die Joodse historikus, G. Saron, het dit betreur dat dié "smear propaganda" wat tydens 'n "campaign of vilification [of the] the law-abiding Russian Jews" ontstaan het, daartoe bygedra het dat Jode oor die algemeen as kapitaliste en immoreles gestereotipeer is.¹³ 'n Skrywer aan 'n Hebreeuse tydskrif, het van die stereotipering bewus geword en het derhalwe alle Jode ernstig vermaan:

National or religious hatred...a antipathy resulting from bad times [prevail]...we must therefore be particularly careful that we should not give cause for slander...We Jews, who live in the hope that one day we will be like all other nations...we are still regarded as strangers...We must hence beware not to infringe upon the laws of the country...if a Jew commits a crime, then he becomes nameless and all is known...a Jew committed a crime.¹⁴

Die politieke onrus wat gedurende 1899 geheers het, was die oorsaak dat verskeie Uitlanders, waaronder ook Jode, die ZAR reeds vanaf Meimaand 1899 vrywillig en uit eie oortuiging verlaat het om hulle elders te vestig. Hierdie gerugte van 'n dreigende oorlog het daartoe bygedra dat heelwat Uitlanders in Johannesburg vroegtydig voorbereidings getref het om hulle eiendomme so goed as moontlik met sinkplate, doringdraad, ysterstawe en hout teen diefstal en plundery te verskans. Toe duisende vlugtelinge vanaf September 1899, met drie treine per dag, die Witwatersrand verlaat het, het *The Pretoria News* dit 'n "Exodus" genoem.¹⁵ *Land en Volk* het op 19 September 1899 oor "de vlucht uit Johannesburg" berig dat 21 940 Uitlanders reeds gedurende die voorafgaande vier maande vertrek het en dat 8 000 spoorwegreiskaartjies gedurende September aan voornemende vlugtelinge uitgereik is.¹⁶ *The Star* het dit as 'n chaotiese situasie gedefinieer.¹⁷

¹² A. Davidson and I. Filatova, *The Russians and the Boer War 1899-1902*, 1998, 62-63. Hierdieouteurs haal A. Bron, *Diary of a nurse in South Africa, being a Narrative of Experiences in the Boer and English hospital Service*, 1901, p. 103, in hierdie verband aan.

¹³ G. Saron, Boers, Uitlanders, Jews. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 202.

¹⁴ M. P. Grossman, *A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930*. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 184.

¹⁵ *Pretoria News*, 13 September 1899.

¹⁶ *Land en Volk*, 19 September 1899.

¹⁷ *The Star*, 15 September 1899.

Toe vyandighede uiteindelik uitgebreek het, is Jode wat in die Transvaal wou bly woon, toegelaat om onder Krygwet vir 'n verblyfpermit aansoek te doen. Maar 'n Joodse inwoner, H. Levy, het in 'n onderhoud verduidelik: "When the war broke out, all British subjects were told to get out. They had to leave whether they liked it or not."¹⁸ 'n Ander Jood, J. Alexander, het beweer dat die Duitse Jode met die Boere bevriend was, sodat hulle familielede geen probleme gehad het om 'n permit te verkry om in die ZAR aan te bly nie.¹⁹ Maar die Staatspresident het daarop aangedring dat diegene wat aan oortredings van die wet in die ZAR skuldig bevind is, verban moes word. Die gevolg was dat die polisie 'n lys van sulke oortreders gepubliseer het om hulle te waarsku dat hulle die ZAR moes verlaat en dat indien hulle sou weier, hulle verwyder sou word. Maar die berugte Jood, J. Silver, wat die *Ontucht Wet* oortree het en skuldig bevind is,²⁰ is nie vrygelaat nie maar na die sentrale gevangenis oorgeplaas.²¹ Die uitbreek van die oorlog het meegebring dat daar nie meer werk vir die drieduisend swart trekarbeiders was wat as mynwerkers diens gedoen het nie. Die historikus, T. Pakenham, beweer dat "anders as die Blankes (sic), het hulle nie gratis treinkaartjies huistoe gekry nie...die Britse leër het baie van dié werkloses gewerf."²²

Hierdie omstandighede het veroorsaak dat diegene wat die land moes verlaat hulle eiendomme en besighede paniekbevange agtergelaat het en selfs in kool- en beestrokke "exhausted and almost destitute" in ander oorde soos die hawestede, aangekom het.²³ In die woongebiede in Johannesburg, waar die meeste Jode woonagtig was, het "rows of houses, filled with costly furniture, the cherished treasures of many a grieving heart, were left unprotected...[with] the presence of a

¹⁸ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met H. Levy gevoer is.

¹⁹ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met J. Alexander oor die Alexandergesin se ervarings gevoer is.

²⁰ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914*, (Vol 1) 1982, pp. 131-132.

²¹ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 68.

²² T. Pakenham, Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902. In T. Cameron en S. B. Spies, (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (2e uitgawe), 1988, pp. 202-203.

²³ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 37.

caretaker, here and there...,"²⁴ van verlatenheid getuig. Aan diegene wat wel tuis gebly het, maar nie burgers was nie, "it gave an opportunity of service...and equally provided an opportunity of practical expression for the humanitarian instincts of the Jews."²⁵ Daarbenewens was daar ook Jode wat onderskeidelik by die Boere- en by die Britsemagte aangesluit het. Die Anglo-Boereoorlog wat in Oktober 1899 uitgebreek het, het egter tot 31 Mei 1902 voortgeduur sodat die ontwortelde Jode wat geglo het dat die oorlog spoedig verby sou wees, vir 'n veel langer tydperk van hulle belang en gemeenskappe vvreem is. Die Anglo-Boereoorlog het vanselfsprekend 'n groot ontwrigting in die Jode se lewenswyse te weeg gebring omdat hulle as pioniers in die ZAR, nog besig was om hulle wortels te vind en ekonomies te oorleef, weer eens aan 'n tipe diaspora onderworpe was. Daarom is dit die doel van hierdie hoofstuk om die omstandighede van die Joodse minderheidsgroep in die ZAR, gedurende die Anglo-Boereoorlog te ondersoek,²⁶ om sodoende 'n begrip te vorm van die wyse waarop hulle ook deur dié oorlog geraak en soms deur stereotipering benadeel is.

JODE WAT NA ANDER ORDE VERTREK HET

Sekere lede van die *Uitlander Council*, wat *Gentiles* en Jode ingesluit het, het hulle by die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog voorlopig in Pietermaritzburg in Natal gevestig. Hulle was prominente lede van die Transvaalse Liga wat planne beraam het om sodra vrede herstel sou wees, die administrasie van die Transvaal oor te neem. Maar hulle was verbysterd oor die wyse waarop die oorlog aanvanklik verloop het, "they were also mortified to find that no one seemed very interested in their schemes for turning the Transvaal into a subject state, of which Johannesburg would be the new capital."²⁷ 'n Prominente figuur was die rabbi van die *Witwatersrand Hebrew Congregation*, Dr. J. H. Hertz, wie se aansoek om in Johannesburg aan te bly, goedgekeur is op die voorwaarde

²⁴ L. I. Rabinowitz, The Transvaal congregations. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 175.

²⁵ L. I. Rabinowitz, The Jewish ambulance unit. In *Jewish Affairs*, April 1959, p. 24.

²⁶ Aangesien die Transvaalse koerante aanvanklik nie tydens die oorlog uitgegee is nie, is inligting oor Joodse bedrywigheide beperk tot verskeie ander bronne waarvan die boek van R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, 'n belangrike voorbeeld is.

²⁷ A. P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, p. 171.

dat hy verskoning sou vra vir die kritiek wat hy teenoor die owerheid gepredik het. Hy was nie bereid om dit te doen nie en is gevolelik gedwing om die ZAR met 'n eersteklas-treinkaartjie, wat hy van die owerheid ontvang het, te verlaat en na Kaapstad te verhuis.²⁸

Van die ongeveer 15 000 Jode in die ZAR, het ongeveer 10 000²⁹ na dorpe in die binneland en na kusstede soos Lorento Marques, Durban, Port Elizabeth, Oos-Londen en Kaapstad, asook na die buiteland, uitgewyk. Onder opskrifte soos "Homeward bound" en "Homeward flight" is berig hoe Jode soos H. Jaffe, S. Moses en E. Levy per boot na Brittanie vertrek het.³⁰ Sommiges het tydelik na Europa teruggekeer. Onder hulle was H. Kallenbach, 'n jong Joodse argitek, wie se ooms H. en S. Sacke hom na Europa gestuur het om die nuutste tegnologiese innovasies van die argitektuur te bestudeer.³¹ Vir die enkele *Ostjuden* wat genoeg spaargeldjies gehad het om na hulle tuistes terug te keer, was dit 'n redelike traumatische ervaring om weer by hulle gemeenskappe in te skakel. Die Joodse historikus, N. Berger, skryf dat dié terugkerendes van hulle mense vervreemd was:

It was most bewildering for the shtetl's people, brought up in a strict Jewish environment, to listen to the accounts by the ex-South Africans who spent a number of years there and had returned to their villages after saving a little money - as was then the general practice. In the "treife" land [the Transvaal]- they would warn- there was no sign of "Yiddishkeit". Inter-marriage was rife, the holy Shabbat was being desecrated, "Kashrut" was being abused, and, most important, the standard of culture in general was low - a "wild" country.³²

Lorenco Marques was die hawedorp waarheen die meeste vlugtelinge hulle aanvanklik gehaas het omdat die spoorlyn na Natal hoofsaaklik vir militêre bedrywighede benodig was. Maar in Lorenco Marques het krisistoestande spoedig ontstaan aangesien dié Portugese oord nie so 'n groot groep mense kon

²⁸ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 36; J. Simon, Rabbi J. H. Hertz and the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 54.

²⁹ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer war. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 37. Hierdie skatting verskil van dié van rabbi Hertz se skatting wanneer hy beweer het dat daar 20 000 Jode in die Kaapkolonie en 25 000 in die ZAR woonagtig was. Kyk J. H. Hertz, *The Jew in South Africa*, 1905, p. 21.

³⁰ *The Star.*, 16 May, 18, 22 September 1899.

³¹ I. Sarid and C. Bartolf, *Hermann Kallenbach: Mahatma Gandhi's friend in South Africa*, 1997, p. 69.

³² N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 65.

huisves nie.³³ Dit het veroorsaak dat die Portugese owerhede raadop was en "many refugees became angry...[and] questioned the right of the British government to leave them abandoned in Mozambique."³⁴ Dit het die gevolg gehad dat "people (many of whom were destitute and labelled 'undesirables') began to pass through Lorento Marques on their way to the colonies. But by the 24th [October 1899] the mayor of Durban had had enough...,"³⁵ en het die Britse Hoë Kommissaris in Kaapstad, sir A. Milner, in kennis gestel dat die gemeenskap nie geneë was om groot groepe vlugtelinge te ontvang nie. Die burgemeester van Port Elizabeth was eweneens ongeneë om van hierdie Uitlanders te huisves. Maar Milner het hulle oortuig dat elke Britse hawestad sy deel moes bydra om van die vlugtelinge, wat Jode ingesluit het, te ondersteun.³⁶ Hierdie vlugtelinge is ook aangeraai om by hulle eie ambassades om hulp aan te klop, maar die *Ostjuden*, kon vanselfsprekend nie by die Russiese ambassade hulp kry nie.³⁷

Joodse vlugtelinge na Durban het toegeneem sodat die *Rand Relief Committee* die Joodse gemeenskap versoek het om aandag aan hulle te gee. Sommige vlugtelinge wat familielede elders in die land gehad het, het 'n vrypas gekry om soontoe te verhuis. Daar was aanvanklik 106 aansoeke van Jode vir ondersteuning ontvang, maar 68 aansoekers het gou daarna na Kaapstad vertrek. Die oorblywendes is in gehuurde huise gehuisves. Elke applikant het 'n sjeling per dag plus ses pennies vir kosjer-vleis van die vlugtelingskomitee, ontvang. Dié komitee het ook 'n dans gehou om fondse vir die ondersteuning van die vlugtelinge in te samel. Die geskiedskrywer, S. G. Cohen, verduidelik dat die Joodse gemeenskap in Durban nie net oor die materiële welsyn van die vlugtelinge begaan was nie, hulle het ook aan hulle geestelike behoeftes ondersteuning verleen. Die Joodse gemeenskap was byvoorbeeld tydens

³³ *The Cape Times*, 23 November, 11 December 1899, beskryf die owerhede in Delagoabaai as anti- Brits omdat hulle beswaar aangeteken het teen die groot aantal Britse Uitlanders wat daarheen gevlug het.

³⁴ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 119.

³⁵ *Ibid.*, p. 120.

³⁶ *The Cape Times*, 21 June 1900.

³⁷ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 120; A. Davidson and I. Filatova, *The Russians and the Boer War 1899-1902*, 1998, p. 50, bevestig dat die Russiese burokrasie nie die *Ostjuden* in die ZAR as Russe erken het nie.

Paasfees bevoorreg om 'n geskenk van *matza*, vanaf 'n weldoener in Brittanje, Sir Samuel Montague te ontvang.³⁸

Die meeste Joodse vlugtelinge wat hulle in Durban gevestig het, het gepoog om hulle lewensbrood te verdien deur klein kiosks op straat te bedryf waarin hulle allerande snuisterye verkoop het. 'n Jodin, ene mej. Lyons, het in 'n skool by die sinagoge onderwys gegee. 'n Jood, C. Ticktin, het byvoorbeeld 'n kosjer-restaurant geopen waarin hy tydens die heilige feesdae gespyseneer het. Nog 'n Jood, E. Lezard, het by die stadsraad aansoek gedoen om op Sondae konserte in die stadsaal te hou. Sy eerste *Sacred Concert* is op 14 April 1901 gehou.³⁹ Op hierdie wyse het die Joodse vlugtelinge in Durban aan die sosiale gemeenskapsaksies meegedoen en ook hulle tyd verwyl deur Jiddisje literatuur te bestudeer. Die vlugtelinge het veral aktief meegehelp dat 'n tak van die Sioniste vereniging op 14 April 1901 tot stand gekom het, en 'n saal vir die Sioniste vereniging in Commercial Road op 25 Mei 1902 ingewy kon word.⁴⁰ Die Johannesburgse rabbi, Hertz, wat die vlugtelinge in Durban besoek het, het sy waardering uitgespreek vir die wyse waarop die Joodse gemeenskap in Durban onder leierskap van P. Wartski, die vlugtelinge gehuisves en na hulle welstand omgesien het.⁴¹

'n Vooraanstaande Johannesburgse Jood, B. Groen (Green), het sy gesin eers na Londen geneem en daarna na Durban verhuis waar hy by die hospitaal diens gedoen het. Die Groens het van weë hulle vlugtelingsstatus in Durban ontuis gevoel en beweer dat "the Jews in Durban were very cliquey",⁴² sodat die afleiding gemaak kan word dat Joodse vlugtelinge meesal as "onwenslikes" beskou is. Die Groens was waarskynlik reg want Cohen skryf dat die Joodse vlugtelinge wat uit die ZAR na Durban gevlug het, hoofsaaklik *Ostjuden* was en

³⁸ S. G. Cohen, *A history of the Jews in Durban, 1825-1918*. M. A. Thesis, University of Natal, Durban, 1977, p. 169-174.

³⁹ *Ibid.*, p. 193.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 207.

⁴¹ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, pp. 38-39. Hierdie bron wat gebaseer is op inligting wat van die *Jewish Chronicle* in London verkry is, kan vir meer besonderhede geraadpleeg word.

⁴² SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhou wat in 1951 met mev. S. Rosenthal, B. Groen se dogter, gevoer is.

omdat hulle simpatiek teenoor die Boere gestaan het, het die Natalse owerhede hulle gewantrou.⁴³

Ondernemende Jode, soos B. Patley (Patlansky⁴⁴) en sy broers, wat vlugtelinge in Port Elizabeth was, was finansieel onafhanklik en het as *Patlansky Brothers* begin handel dryf en was dus geen las vir die gemeenskap nie. Hierdie firma het spoedig ook in Durban en Kaapstad takke geopen. Maar Patley het nie maklik by die klein Joodse gemeenskap in Port Elizabeth ingeskakel nie, hy beweer "they were mostly English Jews and were 'too big for their boots,'"⁴⁵ sodat hy as 'n Uitlander daar ontuis gevoel het.

In Kaapstad, waarheen die meeste vlugtelinge hulle gewend het, het vrywilligers onder die leierskap van dr. Jane Waterson, veral vroue en kinders by hulle aankoms ontmoet en hulp aan hulle verleen. Hierdie dameskomitee is deur ander organisasies in die *Gentile*- en die Joodsegemeenskappe gevolg, wat op hulle beurt ook na die belang van die vlugtelinge uit die ZAR omgesien het. Die Uitlanderkomitee van die Witwatersrand was een van dié organisasies wat ook hulp verleen het en waarby Graumann, nadat hy op 'n besoek aan die buiteland teruggekeer het, aktief betrokke geraak het.⁴⁶

Volgens skatting het die aantal Jode tydens hierdie tydperk in Kaapstad byvoorbeeld van 3 000 tot 10 000 gestyg. Hierdie groot instroming van Joodse Uitlanders, het Lady Cecil (later Lady Milner) as 'n "avalanche" bestempel.⁴⁷ Die bekende historikus, M. Shain, verduidelik dat aangesien sekere Joodse vlugtelinge reeds in die ZAR gestereotipeer is as "undesirable Peruvians" en "cosmopolitan financiers", dit veroorsaak het dat die beeld wat die Jood as 'n "gentleman" in Kaapstad gehad het, begin vervaag het.⁴⁸ Hierdie stroom van

⁴³ S. G. Cohen, *A history of the Jews in Durban, 1825-1918*. M. A. Thesis, University of Natal, Durban, 1977, p. 195.

⁴⁴ M. Robertson, *Investing talent in the Witwatersrand: Jewish traders, craftsmen and small entrepreneurs*. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, p. 125.

⁴⁵ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhou wat in 1951 met B. Patley (Patlansky) gevoer is. Die naam Patley is in 1915 aangeneem sodat hy tydens die onderhou as "Patley" bekend was.

⁴⁶ H. Graumann, *Rand riches and South Africa*, n. d., p. 135.

⁴⁷ E. Bradlow, *Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer war*. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 37.

⁴⁸ M. Shain, *The roots of antisemitism in South Africa*, 1994, pp. 46-47.

vlugtelinge na die kusstede het 'n groot las vir die *Gentile*, asook vir die Joodse gemeenskappe aldaar, meegebring:

The presence of tens of thousands of increasingly impoverished, impatient and vociferous white Randites, only added to the burden of war. Within weeks, local governments and, ultimately, the imperial administration, had no choice but to assist financially the growing number of destitute people, but it was the private and semi-public charities that first came to their rescue.⁴⁹

Vir Milner, wat kontak met die Uitlander-komitees gehad het, was die behoeftige Jode wat ondersteuning nodig gehad het, "onwenslik" omdat hulle "[were] not only penniless but belong to a very undesirable class."⁵⁰ Hy het ook beweer dat hulle sosiale probleme veral ten opsigte van behuising, omgewingshygiëne en werkloosheid in Kaapstad sou veroorsaak. Hierdie komitees van die gemeenskap, het weeklikse vergaderings gehou om sake soos die verkryging en verskaffing van klere, behuising, hospitalisasie en werksgeleenthede te bespreek en verslag te doen oor die invordering van fondse en verlening van hulp. 'n Jood, H. Liberman, was die komiteelid wat verantwoordelik was vir die verkryging van werksgeleenthede vir die Uitlander-vlugtelinge.⁵¹ Graumann skryf: "Cape Town was an expensive place to live in during the Boer war; many Johannesburgers had had to leave their businesses at a moment's notice, so that the committee had its hands full."⁵² Dit is dus verstaanbaar dat die Anglo-Boereoorlog vir die meeste van hierdie Joodse vlugtelinge ontsettende armoede meegebring het aangesien daar net nie genoeg werksgeleenthede in die Kaap was nie, sodat "pauperism among refugees had become much worse by the last quarter of 1900."⁵³

Een van die eerste sosiale verantwoordelikhede van die hulporganisasies was derhalwe om die armlastige Jode te huisves en werk te verskaf. Aanvanklik is 'n daaglikse rantsoen van nege pennies per dag vir kosjer-voedsel aan sommiges voorsien, ander is in kosjer-losieshuise gevestig. Van die mans is by padbouprogramme in diens geneem en van die vroue is as huiswerkers in diens geplaas. Maar die mans was "unused to the long hours of gruelling manual

⁴⁹ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 117.

⁵⁰ M. Shain, *The roots of antisemitism in South Africa*, 1994, p. 44.
⁵¹ *The Cape Times*, 28 November 1899, 5, 12 December 1899.

⁵² H. Graumann, *Rand riches and South Africa*, n.d., p. 135.

⁵³ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 166.

"labour and Spartan living conditions" sodat hulle nie werklik produktief by hierdie padbouprogramme benut kon word nie.⁵⁴ Tydens Kersfees het die gemeenskap se hulpkomitee, wat toe benewens Liberman, ook die Joodse eerwaarde A. P. Bender ingesluit het, 'n kersete vir die vlugtelinge aangebied.⁵⁵

Milner se twee grootste probleme was om hierdie nooddruftiges te ondersteun en beheer oor die "onwenslikes" uit te oefen. Aangesien fondse beperk was het Milner, die Britse regering se ondersteuning gevra sodat die *Mansion House Fund*, wat deur die burgemeester in Londen gesteun is, in die lewe geroep is.⁵⁶ Milner het die "onwenslikes" probeer beheer deur hulle na Europa terug te stuur. In Januarie 1900 het hy daarin geslaag om 'n aantal uitgesoekte vlugtelinge⁵⁷ aan boord van die *Cheshire*, wat deur die *Mansion House Fund*, finansieel ondersteun is, na Brittanje te stuur. Toe die *Cheshire* 'n maand later in Southampton vasgemeer het, is die skandaal ontbloot toe daar ontdek is dat van die 600 passasiers net 250 Britte teenoor 350 "onwenslike" Russiese Jode, aan boord was.⁵⁸ Maar die Joodse navorsers, G. Saron en N. Musiker, het onlangs bevind dat daar soveel as 500 Jode was wat op 2 Februarie 1900 in Southampton aangekom het en deur die *Poor Jews Temporary Shelter* in Londen onder die vlerk geneem moes word. Dit was vir hierdie welwillendes in Brittanje 'n skok toe hulle verneem het dat die meeste van hierdie "vlugtelinge" nie op welsyn en 'n vry passaat geregtig was nie. Aangesien daar ook in Brittanje 'n anti-Joodse gevoel geheers het, is hierdie Jode gehelp om so spoedig moontlik na Europa en Noord-Amerika te verhuis.⁵⁹

Die Suid-Afrikaanse kusgemeenskappe se hulpkomitees het op finansiële gebied gou die wind van voor gekry en na hierdie "onwenslikes" as "lazy refugees...they toil not neither do they spin..."⁶⁰ verwys. *De Volksstem* het hierop gereageer deur te skryf dat "the inhabitants of Cape Town are beginning to realise that the

⁵⁴ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 38.

⁵⁵ *The Cape Times*, 27 December 1900.

⁵⁶ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 38.

⁵⁷ *The Cape Times*, 9 January 1900, het berig dat geen nuwe aansoeke, waarskynlik deur Britse burgers wat gretig was om huistoe te gaan oorweeg kon word nie.

⁵⁸ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 123.

⁵⁹ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, p. 40.

poor oppressed uitlander is a not very desirable element...they [uitlanders] may possibly

begin to wish themselves back...[where they] have suffered such indignities...⁶¹

Die hulpkomitee in Port Elizabeth, het namate die vlugtelinge toegeneem het, 'n skrywe van Milner gekry dat die finansiële eise wat aan die *Mansion House Fund* gestel is, te groot was. Verdere ondersteuning sou nie moontlik wees tensy bykomende fondse plaaslik en uit Brittanje verkry kon word nie.⁶² Die komitee in Oos-Londen was ook moedeloos en het gevoel dat dit 'n oplossing sou wees "[to] send the able bodied refugees to the front."⁶³ In Julie 1900 was daar in Kaapstad net elf Jode wat uit die gemeenskap se hulpfonds ondersteun is, die ander nooddruftiges is deur die Joodse gemeenskap gehelp om hulle self te help.⁶⁴

'n Johannesburgse Jood, I. Heymann, en sy gesin wat ook vlugtelinge in Kaapstad was, onthou dat hoewel Jode meesal gepoog het om vir hulle self te sorg, daar ook armlastiges was wat deur die gemeenskap ondersteun is, omdat werk skaars was. Heymann beweer ook: "The [Anglo] Jews at the Cape were not very pleased to have them [Uitlander refugees]."⁶⁵ Sekere Joodse vlugtelinge het met lewensmiddele gesmous terwyl ander weer kiosks opgerig het waar verversings verhandel is, in 'n poging om as selfonderhoudendes nie 'n las vir die gemeenskap te wees nie.⁶⁶ 'n Johannesburgse Jodin, ene mev. Gluckmann, het byvoorbeeld 'n geleentheid benut om haarself te onderhou deur 'n onderneming in Burgstraat naby die Groentemarkplein te open, waar sy Joodse lekkernye en veral kosjer-voedsel vir Paasfees te koop aangebied het.⁶⁷ Dié Joodse kleinhandelaars se sin vir *tsdoke*, sosiale verantwoordelikheid, het daartoe aanleiding gegee dat hulle dikwels goedere aan kliënte op krediet verskaf het, omdat hulle self armoede geken het en begrip vir die armes se omstandighede gehad het.⁶⁸

⁶⁰ *The Cape Times*, 3 February 1900.

⁶¹ *De Volksstem*, 2 Maart 1900 (Enkele uitgawes het nog verskyn).

⁶² *The Cape Times*, 6 February 1900.

⁶³ *Ibid.*, 20 February 1900.

⁶⁴ *Ibid.*, 24 July 1900.

⁶⁵ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met I. Heymann gevoer is.

⁶⁶ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, pp. 38-39.

⁶⁷ *The Cape Times*, 5 April 1900.

⁶⁸ M. Robertson, The Catalyst. In M. Kaplan, S. Kaplan and M. Robertson (eds.), *From Shtetl to Steelmaking*, 1973, pp. 55-57; M. Robertson and M. Kaplan, Johannesburg's first organized social welfare work. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and*

Die welaf en bekende Jood, S. Marks, het sy gesin vir 'n "vakansie" na Muizenberg gestuur waar hy 'n huis besit het. Marks self het tuis gebly om na sy verantwoordelikhede en veral sy verhouding met die owerheid in die ZAR om te sien, maar dit was nie vir hom maklik om van sy verwagtende vrou en sy klein kindertjies afskeid te neem nie.⁶⁹ Ander Jode soos W. Sulksy⁷⁰ en B. I. Joffe⁷¹ wat ook finansieel onafhanklik was, het met hulle gesinne na Kaapstad verhuis, waar hulle die vredesluiting gretig afgewag het terwyl hulle "whiled away the time on Muizenberg beach or visited the public library and the theatre."⁷² Maar L. Rosettenstein, wat nie weer getrou het nadat hy sy vrou en dogters in die treinramp tydens die Jameson-inval verloor het nie, het by die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog eers 'n tydlank in Durban deurgebring voordat hy hom in Kaapstad gevestig het. Hier het hy vir homself 'n woning ingerig en by die eiendomsbedryf betrokke geraak waar hy sò tuis en suksesvol was dat hy besluit het om daar te bly woon.⁷³ Nog 'n Jood, die jong Suid-Afrikaansgebore regsgelerde M(anfred) Nathan, wat kort tevore in Johannesburg begin praktiseer het, was tydens sy verblyf in Kaapstad produktief toe hy saam met W. H. S. Bell, 'n handboek vir regsgelerdes opgestel het.⁷⁴

Die Joodse gemeenskap in Kaapstad het aanvanklik hoofsaaklik uit *Westjuden* bestaan. Die klein aantal *Ostjuden* wat reeds voor die aankoms van die vlugtelinge in Kaapstad gewoon het, het nie baie tuis in die bestaande Anglo-Joodse gemeenskap gevoel nie, sodat hulle die koms van veral Jiddisjsprekende Jode uit die ZAR, verwelkom het. Een probleem wat alle ortodokse *Ostjuden* aanvanklik ervaar het, was "you could not keep the Sabbath as before", dit wil sê, soos wat hulle in Oos-Europa gewoond was nie. Die rede was dat die werkers in

followers: Johannesburg Jewry 1887-1915, 1991, pp. 106-107. Die tsdoke beginsel berus daarop dat Jode ander help om hulle self te help en sò die 'bakhandsindroom' uit te skakel.

⁶⁹ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p. 115.

⁷⁰ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met W. Sulsky gevoer is.

⁷¹ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1952 met B. I. Joffe gevoer is.

⁷² E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 39.

⁷³ M. Robertson, Investing in the Witwatersrand: Jewish stockbrokers and property developers. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887- 1915*, 1991, p. 51.

⁷⁴ *Dictionary of South African Biography*, Volume 11, 1968-1987, p. 509.

die gemeenskap hulle lone op Vrydae gekry het, sodat hulle genoodsaak was om Saterdae wat hulle *Sabbath* was, handel te dryf.⁷⁵

Rabbi I. Abrahams van Kaapstad, het erken dat daar onder die Joodse vlugtelinge van die Anglo-Boereoorlog 'n aantal "onwenslikes" was maar dat die gemeenskap waaksam teenoor hulle opgetree het. Eerwaarde A. P. Bender was veral verantwoordelik vir die sosiale, geestelike en fisiese welsyn van die armlastige Jode wat by hom om hulp aangeklop het.⁷⁶ Die meerderheid van die Joodse Uitlanders wat as vlugtelinge na Kaapstad gekom het, was egter Sionisties ingestel sodat hulle hulle Joodse identiteit en nasionalisme hoog geag het. Dit het meegebring dat die *Dorshei Zion Association*, die Sioniste vereniging in Kaapstad, 'n hupstoot gekry het en dat die ledetal aansienlik gestyg het. 'n Sionis, S. L. Loewe, het byvoorbeeld 'n beroep op Jode gedoen wat hulle tydelik in Kaapstad bevind het, om die Sioniste kongres wat in Londen gehou sou word, by te woon.⁷⁷ In 1900 het gemeentegetalle, toe Joodse vlugtelinge hulle ook op kleiner plekke gevestig het, sodanig gegroei dat gemeentes ook in Paarl en Worcester gestig is.⁷⁸

Dit is begryplik dat die groot aantal vlugtelinge in Kaapstad daartoe bygedra het dat die gemeentes in sale moes vergader aangesien die bestaande sinagoges te klein was. Daarbenewens het die Joodse skool se getalle gestyg, wat 'n groot uitdaging aan die onderwysstelsel gebied het.⁷⁹ Hierdie skool in Kaapstad het in 1902 soveel as 370 leerlinge gehad wat gratis onderrig ontvang het en waar R. Rothkugel, A. Buirski en Liberman op die skoolkomitee gedien het.⁸⁰

Verskeie Joodse vlugtelinge in Kaapstad het 'n positiewe bydrae tot die plaaslike Joodse gemeenskap gemaak. Tydens die Joodse feesdae in September 1900 het Hertz, aktief aan die gemeentelike lewe deelgeneem terwyl hy deur drie van sy Johannesburgse gemeentelede, S. Goldreich, B. Alexander en J. H.

⁷⁵ M. Robertson, The Kushlicks: An immigrant family in Cape Town. In M. Kaplan, S. Kaplan and M. Robertson (eds.), *From Shtetl to Steelmaking*, 1973, pp. 38-39.

⁷⁶ I. Abrahams, Western Province Jewry. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 38.

⁷⁷ *Cape Times*, 21 June 1900.

⁷⁸ I. Abrahams, *The birth of a community: A history of Western Province Jewry from earliest times to the end of the South African War, 1902*, 1955, pp. 97-118.

⁷⁹ L. Herrman, *The Cape Town Hebrew congregation 1841-1941*, n.d., p. 74.

Guinsberg, ondersteun is. Daar was ook drie gemeentelede van die *Johannesburg Hebrew Congregation*, naamlik H. Goodman, I. L. Cohen en J. Goodman, wat as komiteelede die feestelikhede in die Good Hope Hall georganiseer het, en hulle deel gedoen het om die gemeenskap te dien.⁸¹ 'n Geliefde en meelewende Jood, F. Mosenthal ("uncle Fritz"), 'n pionier van die goudveld en 'n lid van die *Reform Committee*, se heengaan in Maart 1901, is in Kaapstad deur almal in die Joodse gemeenskap betreur.⁸²

'n Aantal gegoede Joodse vroue, soos mevv. Graumann, Hartogs, Goodman en Rosenthal, het ook aktief by die *Jewish Ladies Association* in Kaapstad⁸³ betrokke geraak waar hulle, in samewerking met die *Cape Town Jewish Philanthropic Society*, ondersteuning aan talle hulpbehoewende gesinne verleen het.⁸⁴ Hoewel die Joodse gemeente in Johannesburg in 1901 self 'n tekort aan geld gehad het en hulle eie armlastiges gehad het om te versorg, het hulle £160 aan H. Goldman, 'n lid van die Joodse hulpkomitee waarvan Goldreich die voorsitter was, gestuur om behoeftige Jode tydens Paasfees te ondersteun. Hierdie komitee het besluit om in plaas van goedere aan die armlastiges te gee, geld aan hulle te "leen", en op dié wyse volgens die gees van *tsdoke*, welsyn te verskaf deur hulle te help om hulself te help.⁸⁵

Vooroorde teenoor Jode in die Kaapse gemeenskap het gaandeweg gefloreer. In *The Daily Mail* het 'n skrywer J. Ralph, in 'n artikel die Jode as sondebokke geblameer vir alle probleme wat in die gemeenskap voorgekom het. Daarbenewens het hy grappige stories ten koste van Jode vertel sodat 'n Jood, B. Alexander, in *The Cape Times* vir Ralph daarvan beskuldig het dat hy anti-Semitisme, aangevuur het.⁸⁶ Toe 'n pesepidemie op verskillende plekke sy kop uitgesteek het, het *The Owl* die geleentheid benut om Joodse handelaars

⁸⁰ *The Cape Times*, 10 April 1902.

⁸¹ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, pp. 38-39.

⁸² *The Cape Times*, 5 March 1901.

⁸³ *Ibid.*, 7 July 1900, 7 February 1902.

⁸⁴ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 39.

⁸⁵ M. Robertson and M. Kaplan, Johannesburg's first organized social welfare work. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, pp. 106-107. Die *tsdoke* beginsel berus daarop dat Jode ander help om hulle self te help en sò die 'bakhandsindroom' uit te skakel.

⁸⁶ *The Cape Times*, 27 April, 1 May 1900.

daarvan te beskuldig dat hulle rotte sou geteel het wat die pes versprei het. Hierdie slim plan van die "Chosen people" om 'n rottetelery te bedryf sou voldoende bewys gelewer het van Joodse geldmag wat daartoe gelei het dat "Jews own the earth."⁸⁷ 'n Ander vooroordeel teenoor die Jode was dat hulle een van die "curses of Cape Town" meegebring het waar geld tussen lang vingers verdwyn het deurdat hulle "Gambling dens" sou bedryf.⁸⁸ Nog 'n "social evil" sou teen 1901 goed deur enkele Jode in Kaapstad gevestig gewees het toe 200 "houses of ill fame" gefloreer het.⁸⁹ In 'n spotprent "The history of a Refugee" het *The Owl*, dié situasie benut om met armoedige Jode die draak te steek. In 'n reeks van vier sketse word gehekel met 'n deftige hakneus Jood wat met 'n pluiskeil en al in 1899 in Kaapstad aangekom het, tot in 1901 toe hy genoodsaak was om in nederigheid sy brood met sy hande te verdien.⁹⁰ Op hierdie wyse het *The Owl* met sy spotprente en gerugte verseker dat die "Race hatred pot" bly kook het.⁹¹

Tydens die oorlogsjare kon talle *Ostjuden* wat nie Engels magtig was nie die koerante wat in Engels geskryf was, lees en verstaan nie. Daarbenewens was die Anglo-Joodse karakter van die Joodse gemeenskap in Kaapstad ook vir hulle vreemd. Dit het 'n Kaapstadse Jood, D. Goldblatt genoop om 'n koerant in Jiddisj, *Der Kriegsstaphet*, wat oorlogsverslag beteken, uit te gee om Jiddisjsprekendes op hoogte van die sosiale omstandighede te hou en met propaganda 'n positiewe ingesteldheid vir die Britse owerheid by hulle in te skerp. Goldman het sy nuus direk uit die Engelse koerante geneem, "coloured as it may have been with English bias...[and with] allegations that a Boer newspaper advocated the slaughter of English women and children."⁹² *The Cape Times* het ook dikwels in sy rubriek oor "Boer brutality"⁹³ berig en byvoorbeeld uitgewei oor die swak omstandighede waaronder 'n Britse Joodse krygsgevangene, ene Davidson, aangehou is. Volgens Davidson "the prison was infected with

⁸⁷ *The Owl*, 15 February, 1901.

⁸⁸ *Ibid.*, 17 October 1902.

⁸⁹ *Ibid.*, 1 February 1901.

⁹⁰ *Ibid.*, 17 January 1902.

⁹¹ *Ibid.*, 26 January 1900.

⁹² S. G. Cohen, *A history of the Jews in Durban, 1825-1918*. M. A. Thesis, University of Natal, Durban, 1977, pp. 245-250.

⁹³ *The Cape Times*, 4 March 1901 het berig dat 'n Kleurling, A. Lewis sonder verhoor deur die Boere geskiet is.

vermin...[it was] a vile place, where the food was so bad he could not eat it...and he never slept."⁹⁴

Propaganda oor die voortreflike omstandighede wat in verskillende konsentrasiekampe ("burgher camps") geheers het, is ook verskaf om te verseker dat die Jode in Kaapstad 'n ander persepsie sou vorm van die Boere met wie hulle voorheen 'n leefwêreld gedeel het. In die verslag is verduidelik hoe uiters bevredigend die lewensomstandighede in die kampe was en dat die hoë sterftesyfer wat na bewering voorgekom het, aan die Boerevroue se "superstitious quackery," en buitengewone swak "sanitary habits" en nie aan "starvation" toegeskryf kon word nie.⁹⁵ Dit het volgens *The Cape Times* meegebring dat die Joodse vlugtelinge krities ingestel was teenoor die Britte se "fine treatment, as they saw it, handed out to the Boer refugees and foreign deportees...that the money, food, and educational and medical facilities...ought to be 'equally available for loyal refugees'..."⁹⁶ Koerantberigte soos hierdie, sou daartoe bydra dat sekere Joodse vlugtelinge, die Boere al hoe meer begin minag het en dat rassisme behoorlik aangewakker is.⁹⁷

Met die Britse oorname van Johannesburg en Pretoria in Mei en Junie 1900, was die Joodse vlugtelinge baie gretig om na hulle tuistes in Transvaal terug te keer. Weens die heersende politieke omstandighede in Transvaal was permitte om terug te keer nie sonder meer uitgereik nie en moes die meeste vlugtelinge geduldig wag tot die oorlog finaal verby sou wees.⁹⁸ Die historikus, D. Cammack, stel dit pertinent: "Tired of waiting at the coast, all clamoured to return to the Rand, to claim their possessions and begin to work again."⁹⁹ Teen die einde van 1900 het Milner die vlugtelinge, *Gentiles* en Jode, wat gretig was om huiswaarts te keer, in 'n memorandum ingelig:

The High Commissioner finds it impossible to continue supplying to each individual application to return to the Transvaal...The general return is postponed and special permits can be granted in very exceptional cases

⁹⁴ *Ibid.*, 1 May 1900.

⁹⁵ *The Star*, 18 March 1902.

⁹⁶ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 166; *The Cape Times* 22 July 1901.

⁹⁷ *Ibid.*, 27 April 1900.

⁹⁸ G. Saron, Boers, Uitlanders, Jews. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 206.

⁹⁹ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, pp. 165-166.

(1) in case of illness, and (2) where persons are required by military authorities.¹⁰⁰

Die vertraging om die Uitlanders te laat terugkeer was daaraan toegeskryf dat daar nie voldoende voedsel vir almal in Transvaal beskikbaar sou wees nie. Maar "Roberts in particular, was loathe to sanction a 'general inrush of civilians'...consequently...only a limited number of Uitlanders were allowed to return to the Rand, primarily to re-start the mines."¹⁰¹ Daarbenewens het diegene wat by die Britse magte aangesluit het, gemeen dat hulle eerste daarop kon aanspraak maak om na hulle tuistes terug te keer. Milner het verduidelik: "The troops were sick to death of this protracted war and the 'Irregulars', whether African or overseas...threatening...to rebel...,"¹⁰² wat beteken het dat indien alle vlugtelinge toegelaat sou word om terug te keer, 'n muiterie waarskynlik onder die Britse leer se vrywilligers kon voorkom.

Jode wat die ZAR moes verlaat, het verskillende menings oor hulle belewenisse in die ZAR gehuldig en in die pers bekend gemaak. 'n Jong Jood, I. M. Rabinowitz, die seun van die afgetrede rabbi in Kaapstad, wat ook vir 'n tydperk in die ZAR woonagtig was, het verskeie artikels gepubliseer waarin hy die goeie verhouding tussen die Jode en die Boere beskryf het. 'n Aantal Jode wat as vlugtelinge in Brittanje vertoef het, het ook brieve aan die *Jewish Chronicle* in Londen geskryf waarin hulle verduidelik het dat die Jode, ten spyte van hulle "religious disabilities," net soveel vryheid as al die ander Uitlanders geniet het. In die *Jewish Chronicle* van 16 Augustus 1901 het eerwaarde D. Wasserzug, wat vier jaar in die ZAR deurgebring het, die Boere se saak sò verdedig:

To 'Oom Paul' and his burghers, the Jew was the sacred vessel in whom the oracles of God were imperishably enshrined. Hence their singularly friendly attitude towards the people of the Book...In the Transvaal it was a greater advantage to be a Jew than a non-Jew.¹⁰³

¹⁰⁰ *The Cape Times*, 28 July, 15 December 1900.

¹⁰¹ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 40.

¹⁰² D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 166.

¹⁰³ G. Saron, Boers, Uitlanders, Jews. In G. Saron and L Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 212.

Maar Hertz, wat in Durban 'n openbare lesing gegee het, het die Jode se "religious disabilities" in die ZAR gekritiseer, en na die beperkings wat op hulle gelê is as Kruger se barbaarse wette verwys.¹⁰⁴

JODE WAT IN DIE ZAR BLY WOON HET

Na die uitbreek van die oorlog het die ZAR-owerheid 'n "Rust en Orde Kommissie" in Johannesburg aangestel om beheer oor die heterogene bevolking uit te oefen. Die Staatspresident het die Joodse landdros, N. J. van den Berg, met die verrigtinge van die spesiale hof toevertrou,¹⁰⁵ derhalwe was hy een van die lede wat met hierdie kommissie gemoeid was. Twee dae nadat die oorlog uitgebreek het, het *De Volksstem* 'n spesiale bylaag uitgegee waarin die name gepubliseer is van Britse onderdane wat verlof gegun is om in Transvaal te bly woon. Onder hulle was die personeel van die Hatherley-distilleerdery, en name van Britse Jode soos S. B. Levy, A. Levy en E. Mendelssohn het ook daarop verskyn.¹⁰⁶ Die aansoek van ene Pincus, en ander Russiese Jode is bevraagteken en permitte is geweier omdat hulle verdag voorgekom het.¹⁰⁷ Heelwat Uitlanders wat besluit het om aansoek te doen om in die ZAR aan te bly "had neither the train fare to leave nor the money to set up a new home elsewhere."¹⁰⁸ Daar was ook Jode soos H. Yatt, wat onseker was oor wat hulle te doen sou staan. Yatt het in 'n onderhoud verduidelik dat hy aanhou uitstel het "until it was too late to get away...the last train had gone...and he was commandeered to join the special police...his duties were night patrolling."¹⁰⁹

Die bekende Joodse onderwyser van Pretoria, M. Silber (Silver), het beweer dat die Russiese Jode in Pretoria, min oor die Jode se "religious disabilities"

¹⁰⁴ *The Cape Times*, 17 January 1900.

¹⁰⁵ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 55.

¹⁰⁶ *De Volksstem*, 13 Oktober 1899.

¹⁰⁷ Jode wat om permitte aansoek gedoen het was dikwels gewantrou soos sekere dokumente aantoon. TAB Staatsekretaris van die ZAR (SS) R693/99. Re: Waarnemende myn Commissaris, Barberton. "Pincus" woon te Delagoabaai is van geboorte een Duitsche Jood en heeft eenige jaren in Engeland gewoond, 1899; TAB Staatsprokureur (SP) SPR 2160/00. Re: M. M. Theron Smaldeel: Re: Een zekere Russische Jood, 1900.

¹⁰⁸ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 70. Cammack verduidelik die dilemma wat die vlugtelinge uit die ZAR meegebring het in volle besonderhede in pp. 117-133.

¹⁰⁹ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1953 met L. Yatt oor sy vader H. Yatt gevoer is.

bekommerd was en dat die meeste van hulle verlof verkry het om in die ZAR aan te bly. Volgens Silber, "the Boers approached them in a friendly way and asked them to assume constable duties as the police had been recruited to the army."¹¹⁰ Jode, soos S. Jaffe, S. Feinberg en Silber, is dus versoek om in Pretoria aan te bly om as spesiale polisiekonstabels gemeenskapsdiens te doen.¹¹¹ Maar Silber het ook beweer:

When the war broke out most Jews sided with the English. It is not easy to say why. They rather looked up to the English, and looked down on the Boers. They had by then had little contact with the English. Later when they actually did have contact they realised that the English were not so wonderful.¹¹²

Met soveel inwoners wat Johannesburg verlaat het en "with the closing of the bars, a number of theatres...and all places of entertainment...and the cessation of racing and other sports activities..."¹¹³ het die jolige lewe in Johannesburg, waar die meeste Jode gewoon het, tot 'n stilstand gekom. Die historikus, D. Cammack, skryf dat die strate in Johannesburg so verlate voorgekom het dat dit aan 'n Skotse sabbat herinner het.¹¹⁴ Daarbenewens is posdienste tydelik opgeskort en kon min nuus en lewensmiddele die gemeenskap van buite bereik.¹¹⁵ Toe die besef deurgebring het dat die oorlog 'n werklikheid sou wees, was dit veral die eienaars en bestuurders van die myne wat alles in hulle vermoeë gedoen om die veiligheid van hulle ondernemings te verseker. 'n Bron van kommer was om seker te maak dat iemand die waterpompe in stand sou hou om te voorkom dat die myne met ondergrondse water oorvloeい sou word. Derhalwe het hierdie ondernemers voor hulle vertrek met die owerheid in die ZAR saamgewerk om 'n diens in te stel om die myne se sekuriteit te verseker. Jode soos A. Brakhan en A. Eppler met die rang van kaptein,¹¹⁶ is deur die

¹¹⁰ SAJBD argief: Dokument 103A : M. Silber.

¹¹¹ J. Katz (ed.), *The story of the Pretoria Jewish community up to 1930*, 1987, p. 24.

¹¹² SAJBD argief: Dokument 103A: M. Silber.

¹¹³ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 29.

¹¹⁴ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 65. Vir volle besonderhede oor die sosiale omstandighede in Johannesburg kan Cammack pp. 38-78 geraadpleeg word.

¹¹⁵ L. I. Rabinowitz, *The Transvaal congregations*. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 175.

¹¹⁶ SAJBD argief: Dokument 124E, *Men of the times*.

owerheid aangestel om verantwoordelik te wees vir die myne se veiligheid en onderhoud.¹¹⁷

Maar dit het later aan die lig gekom het dat sekere Boereleiers, onder andere die staatsekretaris, F. W. Reitz, ten gunste daarvan was dat die *Randlords* se myne en privaateiendom opgeblaas moes word. Dit het Marks genoop om die Staatspresident te besoek om hom te oortuig dat dit nie in die land se belang sou wees nie aangesien heelwat buitelandse kapitaal in die myne belê is en dit die ZAR in 'n slechte lig sou stel. Dr. J. A. Kay, Marks se *Gentile* geneesheer, het in sy dagboek geskryf:

Mr. Marks then got into touch with Judge Gregorowski, Hollard and other prominent men and other officials and they began to agitate publicly. They appealed to General Louis Botha, who thereupon informed the President that unless he promised not to destroy the mines he would either resign his command or he and his commando would occupy Johannesburg to protect the mines.¹¹⁸

Marks het ook moeite gedoen om die lede van die Uitvoerende Komitee, onder andere kommandant-generaal P. J. Joubert, asook sy vriende L. Meyer en J. H. de la Rey, se goedgesindheid ten opsigte van die myne se veiligheid te verseker. Reitz se spottende kommentaar was "Marks is bang hy zal zyn geld verloor," hy het ook die wens uitgespreek dat indien die Britte die land sou verower, hulle 'n Sodom en Gomorra moes aantref. Hierop het Marks ewe pittig daarop gewys dat daar meer as vyf godvresendes in die land oor sou wees.¹¹⁹ Deur hierdie gebeure, waartydens Marks en die Joodse regsgeleerde, W. E. Hollard, aan hulle sosiale verantwoordelikheid gehoor gegee het deur met die owerhede te onderhandel, is die myne se veiligheid verseker toe generaal A. Kock en sy kommando se planne om die myne op te blaas, gefnuik is.¹²⁰

¹¹⁷ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 55; SAJBD argief: E. Rosenthal, Heroes of the Boer war. In *South African Jewish Times*, October 1948.

¹¹⁸ H. J. May, *Music of the guns*, 1970, pp. 115-116.

¹¹⁹ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, pp. 118-119. Mendelsohn se biografie oor Marks dra daartoe by dat relevante inligting oor hom as 'n vriend van die Boere en sy rol tydens die Anglo-Boereoorlog bekend gemaak is.

¹²⁰ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, pp. 224-225; D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, pp. 102-109 omskryf hierdie omstandighede in volle besonderhede sodat daar geen twyfel bestaan dat Marks en Hollard in eie belang opgetree het nie maar in die belang van die toekoms van die ekonomiese ontwikkeling in die Transvaal en dié van buitelandse beleggers.

Joubert het ook vir die Jood A. Holt aangeraai om 'n groep saam te roep om die stad se belang te beskerm.¹²¹ Die oorblywende Jode in die Johannesburgse gemeenskap het hulle dienste onder die beskerming van hulle welsynsvereniging, die *Chevra Kadisha*, in samewerking met die owerheid se noodlenigingskomitee, aangebied en sosiale welsyn verleen.¹²² Hulle het ook die Joodse skool vir die inrigting van 'n hospitaal beskikbaar gestel en 100 Jode genomineer om as polisiesmanne diens te doen,¹²³ wat daarop dui dat die Jode werklik daarop ingestel was om hulle deel by te dra om die gemeenskap te dien.

Die Jode wat verkies het om in die ZAR aan te bly het hulle gemeenskapslewe onder die leierskap van eerwaarde Wasserzug, van die *Johannesburg Hebrew Congregation*, so goed as moontlik voortgesit, hoewel die meeste *Chevras*, verenigings, selfs dié van die Sioniste, hulle aktiwiteite gestaak het. In Johannesburg het die *Chevra Kadisha*, wat sy werksaamhede voortgesit het die geleentheid aangegryp om nood te lenig. 'n Joodse geestelike, E. Jaffe, het byvoorbeeld om 'n permit aansoek gedoen om Joodse krygsgevangenes te besoek.¹²⁴ Daar was heelwat Jode, maar ook nie-Jode, wat reeds vanaf 1898 behoeftig was sodat die vereniging 'n sopkombuis georganiseer het om na hierdie mense se nood om te sien.¹²⁵ Maar voedsel vir alledaagse gebruik was skaars en veral *matzos*, wat voorheen ingevoer was, was heeltemaal onverkrygbaar. Die *matzos* wat plaaslik gebak moes word se kosjer-kwaliteit was onder verdenking en derhalwe bevraagteken.¹²⁶ Die nuusblad *Die Volk* het berig dat die Joodse gemeentes diep bekommern oor die omstandighede was:

¹²¹ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, pp. 63. Cammack verduidelik byvoorbeeld hoe Beit se maatskappy, Eckstein and Company, £5 000 vir die nooddruftiges in die gemeenskap geskenk het.

¹²² M. Robertson and M. Kaplan, Johannesburg's first organized social welfare work. In M. Robertson and M. Kaplan (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, pp. 92-107, beskryf hierdie welsynsaksies volledig.

¹²³ TAB SS R13197/99. Re: De Joodsche gemeente te Johannesburg biedt haar school gebou aan voor hospitaaldoeleinden, 1899; TAB SS R13310/99. Re: Joodsche gemeente Witwatersrand biedt de regering aan 100 Joden aan te stellen voor het uitoefenen van polisiedienst, 1899.

¹²⁴ TAB Koloniale sekretaris Transvaal. (CS) CBK1213/00. Re: E. Jaffe, Joodsch predikant vraagt een permit om de Joodsche gevangenen in renbaan te bezoek, 1900.

¹²⁵ L. I. Rabinowitz, The Transvaal congregations. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 176. Hierdie bron kan vir meer besonderhede geraadpleeg word.

¹²⁶ M. Robertson and M. Kaplan, Johannesburg's first organized social welfare

Mnr. Rochlin het op 23 September 1938 in die *S. A. Jewish Times* geskryf dat die Jode in die Boererepublieke by verskeie geleenthede veral by Klerksdorp en Boksburg in Desember 1899, biddae gehou het om Gods seën op die boerewapens (sic) af te smeek.¹²⁷

JODE WAT PRESIDENT KRUGER SE SAAK GESTEUN HET

Die Staatspresident het benewens Marks en B. Aaron talle Joodse vriende gehad van wie sommiges tydens die oorlog in kommandos gedien het en ander weer in ondersteunende posisies opgetree het. Die historikus, R. Mendelsohn, verduidelik breedvoerig hoe Marks, hoewel hy Kruger se belangrikste vriend was, nie altyd met die President se doen en late saamgestem het nie. Nogtans het Marks nie net advies nie maar ook materiële hulp aan die Boere verskaf en ook na siek en gewonde burgers omgesien. Marks se vriend Meyer, 'n senior Boereoffisier, het byvoorbeeld vir drie weke by hom op *Zwartkoppies Hall* tuisgegaan om aan te sterk. Marks het ook 'n wa met 'n span muile geskenk wat as 'n veldambulans ingerig is, en wat deur 'n Jood, dr. B. Liknaitzky, bedryf sou word. Hierdie diens was van korte duur toe die Britte die Boere tydens 'n geveg die loef afgestEEK het. Daarbenewens het Marks ook lewensmiddelle aan die kommandos verskaf, whisky en brandewyn aangebied en bygedra tot 'n fonds om tabak aan die kommandos te voorsien. As 'n neutrale burger het hy ook 'n oop hand gehad om die lot van die Britse krygsgevangenes te verlig deur £1 000 aan die Rooikruis te skenk. Daarbenewens het Marks dikwels leesstof, rookgoed en druwe uit sy tuin vir die Britse krygsgevangenes in Pretoria geneem. As 'n landbouer het Marks ook sy lojaliteit betoon deur landbouprodukte, soos voer vir perde te verskaf en dienste aan die Boere-kommandos, te lever.¹²⁸

Van Kruger se ander Joodse vriende word enkeles uitgelig. 'n Besondere vriend was "President Kruger se Jood", die legendariese J. Arnhold, wat benewens Afrikaans en Engels, ook Jiddisj kon praat en eintlik totaal ver-Afrikaans het. Arnhold is in 1871 in Leipzig gebore, maar sy ouers is vroeg oorlede sodat hy in 'n Joodse weeshuis grootgeword en aan 'n *Talmud Torah*, studeer het. In 1887

work. In M. Robertson and M. Kaplan (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, p. 104.

¹²⁷ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk* 26 November 1943.

¹²⁸ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 116-120.

het hy 'n Suid-Afrikaner, "Schille" (waarskynlik A. Schiel) in Potsdam ontmoet wat rekrute vir die Boeremagte gewerf het. Hy het besluit om na Transvaal te kom en het te Krugersdorp by die Vrywilligerkorps van kommandant Ben Viljoen aangesluit. In 1894 het hy lid van die Staatsartillerie geword en onder kommandant H. Pretorius gedien. Tydens die Jameson-inval was dit sy taak om verslae van S. Eloff aan dié se oupa, die Staatspresident, te gaan oorhandig. Gedurende die Anglo-Boereoorlog het Arnhold in al vier die provinsies geveg en het ook as 'n lyfwag vir Kruger gedien toe hy tydens sy vertrek na Europa van sy mense afskeid geneem het. Kruger het hom gedurende sy afskeid aangeraai om sy voorname te verander sodat hy Johannes Stephanus Jacobus Arnhold sou heet, wat hy toe ook gedoen het. Tydens sy onderhoud met Rabinowitz het Arnhold 'n hemp aangehad wat uit die Transvaalse vlag, die Vierkleur, gemaak was en waarby hy ook sy tradisionele Joodse *Tallis*, gebedesjaal met fraings en *Tephillin*, gebedsrieme, gedra het.¹²⁹

'n Ander vriend was 'n Duitse Jood, A. Gundelfinger, wat in 1887 in Transvaal aangekom het en waar hy teen 1893 reeds 'n gevinstige besigheid in Pretoria gehad het nadat hy aanvanklik sy ware op 'n stootkarretjie versmous het. *The Pretoria News* van 14 Maart 1949 het na Gundelfinger se afsterwe berig dat hy gedurende die Anglo-Boereoorlog op kommando was en as rapportryer opgetree het.¹³⁰ 'n Uitsonderlike vriend van Kruger was H. Spanier, 'n Amerikaanse Jood wat reeds burgerskap gehad het, in Pretoria gewoon het en wat in 1899 gesneuwel het. Tydens Spanier se begrafnis in Pretoria was Kruger, Jaffe en Arnhold teenwoordig en volgens die twee here sou Kruger gesê het: "Ag barmhartige G-d[sic], selfs Abraham se kinders het ons in ons nood help veg."¹³¹ Op Spanier se grafsteen staan die volgende woorde: "HARRY SPANIER Gesneuveld te Ladysmith 1899-1902. S.A.V.F.",¹³² wat daarop dui dat hierdie

¹²⁹ J. Katz, (ed.), *The story of the Pretoria Jewish community up to 1930*, 1987, p. 24; L. I. Rabinowitz, "President Kruger's Jood." In *Jewish Affairs*, October 1948, p. 26.

¹³⁰ J. Katz, (ed.), *The story of the Pretoria Jewish community up to 1930*. 1987, p. 24; SAJBD argief: Knipsel, Death of City pioneer - Mr. A. Gundelfinger. In *Pretoria News*, 14 March 1949, p. 5.

¹³¹ R. van Gelderen, Memories of a Boer War veteran. In *Jewish Affairs*, May 1943, p. 7.

¹³² J. Katz, (ed.), *The story of the Pretoria Jewish community up to 1930*, 1987, p. 24.

"onbekende soldaat" deur die Suid-Afrikaanse Vroue Federasie hooggeag en met 'n grafsteen vereer was.

'n Ander goeie vriend was S. Michaelson, waarskynlik 'n Anglo-Jood, wat ook 'n hegte vriendskap met generaal Botha, in Vryheid opgebou het. Nadat hy in Pretoria gevestig het, het hy ook met die President 'n vertrouensverhouding opgebou. Tydens die Anglo-Boereoorlog het die President hom na Holland en Duitsland gestuur om voorrade vir die kommandos aan te koop.¹³³ Daarbenewens het die meeste Hollandse amptenare "van die Joodse geloofbelydenis, hulle rondom president Kruger geskaar."¹³⁴ Dit was asof sommige Jode wou vergoed vir die wyse waarop hulle aanvaar was en die voorreg om in 'n gelukkige vrye land te woon dat hulle so ingeskakel het by die gemeenskap dat hulle van Uitlanders tot Boerejode ontwikkel het en die Boere se saak op een of ander wyse ondersteun het.¹³⁵

Die Frans-Joodse ingenieurs, L. Gruenberg en S. Leon, wat verteenwoordigers van die firma Schneider van Le Creuzot was, het byvoorbeeld vir die regering wat die monolopie op plofstowwe gehad het, wapentuig, Mausermagasyngewere met vinnige rooklose patronen,¹³⁶ in die Begbiefabriek vervaardig.¹³⁷ In 1972 het die Joodse joernalis, E. Rosenthal, hieroor geskryf:

Die komies-tragiese van die hele saak is dat terwyl Gruenberg en Leon besig was om ammunisie in die Republiek in te smokkel, 'n ander Jood, Lionel F. W. Cohen, aan dieselfde grens besig was om dit te probeer verhoed - en nogal met heelwat sukses.¹³⁸

In Johannesburg het Jode soos Aaron, J. Klisser, S. Bebro en andere, onder die beskerming van die *Chevra Kadisha*, 'n Joodse ambulansdiens tot stand gebring. Aaron se sigaarfabriek was die vergaderplek waarvandaan hierdie vereniging sy aktiwiteite bedryf het. Die ambulanskorps was uit ongeveer sewentig Joodse

¹³³ SAJBD argief: Dokument 124, M. Nathan, Jewish association with the Boers.

¹³⁴ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943.

¹³⁵ A. Helfet, Van "Uitlanders" tot Calvinia se Boerejode. In *Buurman*, Maart 1977, pp. 9-13.

¹³⁶ T. Pakenham, Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902. In T. Cameron en S. B. Spies (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (2e uitgawe), 1988, p. 201.

¹³⁷ M. Davitt, *The Boer fight for freedom* 1902, p. 311-316, beskryf hierdie situasie in volle besonderhede en wys daarop dat Kruger se volharding om die dinamietmonopolie te behou, 'n wyse besluit was omdat dit die ZAR in staat gestel het om sy eie ammunusie te vervaardig.

mans saamgestel wat vooraf deeglik opgelei is. Toe die eerste Rooikruistrein met gewondes op 19 November 1899 Parkstasie binnegestoom het, was hulle gereed om die gewondes by die trein te ontmoet, eerstehulp toe te pas en per ambulans, waarop die Stêr van Dawid in rooi geverf is,¹³⁹ na die hospitaal te vervoer. Toe kaptein Eloff met sy korps op 3 Desember 1899 na die front vetrek het, het die ambulansdiens aan hierdie korps eerstehulpvoorrade voorsien. 'n Ontploffing wat op 24 April 1900 by die Begbie-ammunisiefabriek voorgekom het, het meegebring dat die ambulanskorps aktief hulp verleen het. Die ingenieurs, Gruenberg en Leon, het dié korps geloof vir die wyse waarop hulle die besoerdes ondersteun het.¹⁴⁰ Aaron het ook by die Rooikruis se werksaamhede betrokke geraak waar hy volgens die Russiese verpleegster, Sophia Izedinova, voortreflike diens gelewer het:

Using his vast fortune, he established whole depots of material necessary to the Boers, as well as equipping ambulances...He showed much warmth to Russian doctors and nurses...Mr Aaron was the embodiment of kindness.¹⁴¹

In Bronkhorstspruit, waar Schlosberg met sy vrou, drie dogters en twee seuns gewoon het, het hy kort-kort met die Boeremagte wat honger, moeg en desperaat was, te doen gekry. Freda, sy tweede oudste dogter, skryf in haar dagboek dat 'n goeie vriend van haar pa, veldkornet P. Uys, met 'n kommando van 200 manskappe reeds op 1 Oktober 1899, dit wil sê, vòòrdat die oorlog uitgebreek het, by hulle om kos en slaapplek aangeklop het. Hoewel hulle hierdie Boerekommando gratis met koffie, slaapplek, ontbyt en voer vir hulle perde voorsien het, was die manskappe arrogant en het na alle Uitlanders as onwelkome opdringers verwys: "This saddens us, for we are *uitlanders*,"¹⁴² het Freda in haar dagboek opgeteken.¹⁴³

Kort daarna was Schlosberg, wat 'n goeie verhouding met die owerheid gehad het, gesok om 'n besoek van landdros D. E. Schutte te ontvang waartydens hy

¹³⁸ E. Rosenthal, Joodse helde van 1899-1902: Was dit 'n oorlog tussen broers? In *Buurman*, Maart, 1972, pp. 11-13.

¹³⁹ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 38.

¹⁴⁰ L. I. Rabinowitz, The Jewish ambulance unit. In *Jewish Affairs*, April 1959, p. 24.

¹⁴¹ S. Izedinova, *A few months with the Boers: The war reminiscences of a Russian Nursing sister*, 1903, p. 170.

¹⁴² H. J. May, *Music of the guns*, 1970, p. 16.

¹⁴³ *Ibid.*

hulle meegeedeel het dat iemand hom ingelig het dat hulle die Britte goedgesind sou wees. Die veldkornet het tot Schlosberg se redding gekom en vir Schutte verseker "[he] was growing forage and mealies which he was supplying to the Boers, that he had many horses, mules, cattle and sheep and would not want to loose all by being disloyal."¹⁴⁴ Toe die Schlosbergs op 15 November 1899 wakker geword het, het hulle 'n groot aantal tente waargeneem wat oornag op hulle grond in 'n oopte tussen hulle huis en die rivier opgeslaan was. Die veldkornet het Schlosberg later meegeedeel dat dit die Uitlanderkorps was wat vir 'n onbepaalde tyd daar sou uitkamp om opleiding te ontvang. Hierdie Korps, wat Hollanders, Duitsers, Franse, Amerikaners, Hongare, Italianers en Portugese ingesluit het, was brutaal en heeltemal ongedisiplineerd sodat hulle nie geskroom het om die Schlosbergs en hulle bure van pluimvee, beeste varke en skape te beroof nie. Nadat veldkornet S. Riekert, wat self vir hierdie brutale Uitlanderkorps skrikkerig was, verneem het dat die Schlosbergs verder beroof sou word, het hy hulle aangeraai om vir hulle eie veiligheid te vlug. Schlosberg het besluit dat sy vrou, dogters en sy seun Robert na 'n kothuis naby Balmoral sou verhuis terwyl hy en sy ander seun huis sou aanbly. 'n Tiental vriendelike Boere het hulle teen die arrogante Uitlanderkorps probeer beskerm en by hulle oornag, Freda skryf:

The tension all day long was terrible...we were naturally nervous and upset...So with tears in our eyes and praying to God for their safety, we said goodbye to Father and Joseph, and Robert drove us away...shortly after we had left the *uitlanders* went on a plundering spree...and continued to pillage the neighbouring farmsteads...Having agreed to mercenaries fighting for you was like inviting a tiger into a butcher shop...¹⁴⁵

Die ZAR-owerheid het ook sekere eise gestel wat Jode geraak het, soos byvoorbeeld dat goedere wat aan Jode behoort het, vir die gebruik van die kommandos opgekommandeer kon word. 'n Spesiale kommandant het byvoorbeeld die owerheid se verlof gevra om 'n wa wat aan 'n Jood, ene Jacobson behoort het, op te kommandeer.¹⁴⁶ Toe die owerheid rou goud ter waarde van £9 000 van die Shebamyn gekommandeer het, het Marks aan wie

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 28.

¹⁴⁵ *Ibid.* p. 48.

¹⁴⁶ TAB Kommandant Generaal (KG) CR5177/00. Re: Waarnemend speciale commandant Johannesburg vraagt of hy wagens van den Jood Jacobson aldaar kommanderen, 1900.

die myn behoort het, geen weerstand gebied nie. Marks het ook die twee punte van die *Vereeniging Estates* wat hy by die Vaalrivier bedryf het, vir die gebruik van die kommandos beskikbaar gestel.¹⁴⁷ 'n Ander Jood, A. Fisch, wat ook in die ZAR aangebly het is deur die ZAR-regering as 'n kommissariaatoffisier aangestel om noodsaaklike benodigdhede by die winkels te kommandeer. Fisch het verduidelik: "The shops in town were barricaded but the officials had a right to enter any place as circumstances demanded."¹⁴⁸

Verskeie Jode, soos J. Horwitz, en van sy Joodse vriende het ook hulle dienste aangebied en Horwitz het self as 'n kommissariaatbeampte opgetree.¹⁴⁹ Hierdie groep se opdrag was om perde, saals en tooms vir die gebruik van die kommandos te kommandeer. Tydens sò 'n optrede het die Britte hulle onverwags betrap en as krygsgevangenes na verskillende kampe geneem voordat hulle na Ceylon verban is. Horwitz se vrou is saam met talle Boerevroue na die konsentrasiekamp in Klerksdorp gestuur. In die Joodse kerkhof in Klerksdorp is die graffie van Hermia Horwitz, hulle dogtertjie, wat in die kamp oorlede is.¹⁵⁰

Verskeie ander Jode in die ZAR het hulle dienste aangebied. 'n Joodse medikus, een dr. Van Gelder, was by die ambulansdiens te Wakkerstroom betrokke. By sy vertrek na die front het hy geskenke soos vrugte, tabak en sigarette van Pretorianers vir die gewonde Boere saamgeneem.¹⁵¹ In Pretoria het die Hollands-Joodse firma Loterijman die Pretoria-kommando van klere voorsien. "Oubaas" Wulfse, 'n Jood wat 'n lid van Kruger se lyfwag was,¹⁵² het aan *Togryer* in die *Transvaler* geskryf dat Loterijman "was een van die goedhartigste mense in die wêreld en 'n groot republiekein".¹⁵³ In Johannesburg was I. Greenberg "a taylor to President Kruger and also a regimental taylor."¹⁵⁴ 'n Ander Jood, G. Stern, was 'n ondernemer wat leergoedere vir die kommandos verskaf en herstel het.¹⁵⁵ 'n

¹⁴⁷ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 116.

¹⁴⁸ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhou wat in 1952 met S. Fisch gevoer is.

¹⁴⁹ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943.

¹⁵⁰ SAJBD argief: Knipsel uit *Klerksdorp Herald Times*, 6 July 1990.

¹⁵¹ *Standard and Diggers' News*, 28 November 1899.

¹⁵² SAJBD argief: Dokument SB 16. *Togryer* oor Loterijman.

¹⁵³ SAJBD argief: Knipsel, *Togryer*, Joodse patriot. In *Transvaler*, 25 Junie 1948, p. 5.

¹⁵⁴ SAJBD argief: A. Schulman, onderhou wat in 1956 met I. Greenberg gevoer is.

¹⁵⁵ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, p. 55.

Joodse leerhandelaar, P. Goodman, het ook 'n kontrak gehad om die regering met saals, skoene en perde vir die kommandos se gebruik te voorsien. Namate die oorlog gevorder het, moes hy selfs ou saals opkoop en herstel om aan die groot aanvraag te voldoen. Hoewel die regering £14 000 aan hom verskuldig was, het Goodman net £3 000 ontvang, nogtans het hy voortgegaan om sy kontrak uit te voer.¹⁵⁶ Daarna het die President hom soliede goud as beloning aangebied, maar Goodman kon dit nie aanvaar nie omdat hy kontant nodig gehad het om sy produksiekoste te dek. Die President kon nie glo dat 'n Jood onwillig was om goud te aanvaar nie, maar Goodman het hom ewe pittig verseker dat hy gewoonlik nie 'n goue kalf aanbid nie. Dit het Kruger se hart versag en hoewel hy vir Goodman 'n paar honderd pond gegee het, was daar nie genoeg fondse om die hele rekening te vereffen nie. *The Sunday Express* het na 'n onderhoud met Goodman geskryf: "When the British occupied Pretoria, he [Goodman] followed Oom Paul to Machadodorp...but the president simply told [him] there was no money to be had...[but the] man Kruger owed £60 000, does not regret the loss..."¹⁵⁷ 'n Jodin, die vrou van S. Epstein, onthou dat Boere selfs voor die oorlog uitgebreek het "came in to demand all sorts of goods on credit, for as they said, they would 'net nou alles vat', when the war would come." Dit het veroorsaak het dat talle handelaars skade gelei het aangesien die rekeninge byna nooit ten volle vereffen is nie.¹⁵⁸

Die negatiewe verloop van die oorlog vir die Boeremagte het meegebring dat Marks en 'n paar vriende van Kruger teen die middel van Mei 1900, besluit het om die President met 'n voorstel oor te haal om die wapens neer te lê. President M. T. Steyn vertel dat toe hy in Pretoria aangekom het "vernam ik dat president Kruger 'n plan aan de hand gegeven werd door de heer Sam Marks en anderen om die wapen onder protest neer te leggen."¹⁵⁹ Maar, hoewel Kruger gretig was

¹⁵⁶ SAJBD argief: S. A. Rochlin, onderhoud wat in 1947 met P. Goodman gevoer is.

¹⁵⁷ SAJBD argief: Knipsel, *Sunday Express*, 26 September, 1937.

¹⁵⁸ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met mev. S. Epstein gevoer is.

¹⁵⁹ N. J. van der Merwe, *Marthinus Theunis Steyn, 'n lewensbeskrywing*, (Deel 11), 1921, p. 59; T. Pakenham, *Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*.

In T. Cameron en S. B. Spies (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*. (2e uitgawe), 1988, p. 209 se verslag oor hierdie gebeure verskil van dié van Van der Merwe maar dit benadruk Steyn se ingesteldheid dat die "Vrystaat nooit sou oorgee nie."

om verdere lewensverlies te voorkom, het Steyn hierdie voornemens teëgestaan sodat die oorlog voortgegaan het.¹⁶⁰

Teen die laaste week in Mei 1900 het die Britte die Boeremagte reeds by Vereeniging oorwin. Die vlugtende Boeremagte het daarna die spoorwegbrug opgeblaas, Marks se koolmyne ongeskonde gelaat, maar met 'n hele trop van sy vee gevlug. Daarbenewens het Marks kort voor hierdie slag baie teësinnig, omdat die diere nie vir oorlog geskik sou wees nie, op Kruger se aandrang 116 perde teen £20 stuk verkoop. Hierdie rekening is nooit vereffen nie en ten spyte daarvan dat "receipts were issued for several thousand pounds' worth of horned cattle taken for slaughtering purposes, and for large quantities of mealies and kaffircorn."¹⁶¹ Skaars 'n week hierna sou die Britte die beheer in Johannesburg en Pretoria oorneem en 'n einde aan die ZAR se bewind maak.¹⁶²

JODE WAT BY DIE KOMMANDOS AANGESLUIT HET

Belangstelling in die rol wat die Jode tydens die Anglo-Boereoorlog aan die Boerekant gespeel het, en in besonder in die wyse waarop hulle aan die oorlog deelgeneem het, het gedurende die laat dertiger- en veertigerjare ontstaan nadat berigte in Suid-Afrikaanse koerante hieroor verskyn het. Hierdie belangstelling in Boerejode het toegeneem toe Joodse skrywers soos Rosenthal, S. A. Rochlin en L. I. Rabinowitz, die hoofrabbi van die *United Hebrew Congregation* in Johannesburg, in die veertigerjare daaroor navorsing begin doen het.¹⁶³ Rabinowitz het dit pertinent gestel dat die Jode se betrokkenheid by die Anglo-Boereoorlog 'n baie belangrike "Chapter in S.A. Jewish History" uitmaak en derhalwe aandag behoort te geniet.¹⁶⁴ Hierdie navorsers was veral daarop ingestel om besonderhede oor Boerejode in te win en het hoofsaaklik inligting oor hulle belewenisse beskryf, waarskynlik om op daardie wyse die beeld van die Jood as 'n smous te minimaliseer. Rabinowitz wat baie entoesiasties was om inligting oor die Joodse Boerekrygers in te win, het tydens openbare geleenthede

¹⁶⁰ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 119.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 119-120.

¹⁶² D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, pp. 101- 112, beskryf hierdie omstandighede volledig.

¹⁶³ D. Y. Saks, Three Boere-Jode on commando. In *Jewish Affairs*, Summer 1996, p. 35.

¹⁶⁴ SAJBD argief: Knipsel, L. I. Rabinowitz, The Jew in the Boer war. In *The Zionist Record*, 27 May 1949, p. 19.

'n oproep aan Boere-oudstryders gedoen om inligting hieroor aan hom te verskaf. Inligting wat op hierdie wyse van oraloor ontvang is, het hy in 'n geannoteerde lys saamgevat, wat tans as die *Rabinowitz Papers* in die argief van die SAJBD, in Johannesburg bewaar word.¹⁶⁵ Rabinowitz se oproep het ook daartoe bygedra dat staaltjies oor Joodse krygers in 1948 aan verskillende koerante gestuur is. *Die Transvaler* se rubriekskrywer, *Togryer*, het byvoorbeeld 'n aantal staaltjies in sy rubriek "By die Uitspanning", opgeneem.¹⁶⁶

Hoewel die *Rabinowitz Papers* nie volledige besonderhede oor Joodse deelname aan die Anglo-Boereoorlog verstrek nie, word waardevolle inligting oor ongeveer 250 Boerejode, wat op een of ander wyse by die Boeresaak betrokke was, daarin vervaat. Dit is waarskynlik dat meer Jode in die kommandos opgeneem was soos diegene met Joodsklinkende familiename soos Abrahams, Kaufman, Michelson, Katzke, Diamond en Strykowski toon, maar wie se Joodsheid nie met sekerheid vasgestel kon word nie. Sommige persone met familiename soos Jacobs, Smith, en Becker was waarskynlik ook Boerejode.¹⁶⁷ Nadat Rabinowitz na Israel geïmmigreer het, waar hy in 1984 oorlede is, het geskiedskrywers min aandag aan die *Rabinowitz Papers* gegee sodat die rol van die Boerejode tydens die Anglo-Boereoorlog gevvolglik nooit ten volle tot sy reg gekom het nie.¹⁶⁸ Dit het meegebring dat daar min toeganklike bronne oor hierdie onderwerp vir navorsers beskikbaar is. Die senior navorser van die SAJBD, en redakteur van die tydskrif *Jewish Affairs*, D. Y. Saks, is besig is om die werk van Rabinowitz ywerig voort te sit.¹⁶⁹

In 'n artikel in die Joodse weekblad *South African Jewish Report* van 4 Junie 1999 oor "Boerejode" het Saks 'n oproep op sy lesers gedoen om inligting oor Joodse-boerekrygers aan hom te verstrek. Hy het aangevoer "it makes a

¹⁶⁵ L. I. Rabinowitz and D. Saks, Jews in the Boer forces, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, pp. 31-35.

¹⁶⁶ D. Y. Saks, Three Boere-Jode on commando. In *Jewish Affairs*, Summer 1996, pp. 35-39.

¹⁶⁷ D. Y. Saks, Jode dapper vegters in ABO. In *Beeld*, 4 November 1999; L. I.

Rabinowitz and D. Saks, Jews in the Boer forces, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 35; SAJBD argief: Knipsel, L. I. Rabinowitz, The Jew in the Boer War. In *The Zionist Record*, 27 May, 1949, p. 28.

¹⁶⁸ S. Rappoport. The late professor L. I. Rabinowitz. In *Jewish Affairs*, 40(9) September 1948 p. 58.

¹⁶⁹ D. Y. Saks, They were more than just 'smouse' - the Boerejode.' In *South African Jewish Report*, June 4-11, 1999, p. 8.

pleasant change therefore, to picture them as biltong-chewing slouch-hatted, bandoliered Boere riding into battle in defence of the old Afrikaner order. It also harks back to a time when Jews and Afrikaners intermingled a great deal more than they do today."¹⁷⁰ Met hierdie woorde word die kultuurhistorikus daaraan herinner dat daar oor die algemeen weinig sprake van interkulturele begrip tussen Jode en die Afrikaanssprekendes is, 'n persepsie wat waarskynlik 'n integrale deel van die Suid-Afrikaanse volksbewustheid vorm.¹⁷¹ Die inligting van Rabinowitz is onlangs deur Saks opgedateer en in die tydskrif *Jewish Affairs*, gepubliseer sodat dit vir navorsers toeganklik is.¹⁷²

Daar word derhalwe in hierdie afdeling swaar geleun op die inligting wat in die *Rabinowitz Papers* saamgevat is en Saks se navorsingsbevindinge wat getoon het dat "Jode dapper vegters in die ABO" was,¹⁷³ en "'BoereJode' was in oorlog tussen beste en getrouste manne op kommando..."¹⁷⁴ Aanvullend hiertoe dra artikels en berigte wat in tydskrifte en enkele koerante verskyn het, asook dokumente wat in die Staatsargief en die argief van die SAJBD bewaar word, tot die kennisskat oor Boerejode by. 'n Nuusblad wat Vrydae verskyn het, *Die Volk*, het byvoorbeeld op 26 November 1943 berig dat 'n belangrike funksie op 8 Desember 1943 in Bloemfontein plaasgevind het om aan die Joodse burgers in Suid-Afrika hulde te bring. Onder die slagspreuk: "Hulle het vir vryheid en reg geveg," het *Die Volk* "'n paar geskiedkundige feite [uitgespel] om aan te toon hoedat die Jode by die Afrikaners gestaan het in die stryd vir vryheid en reg." *Die Volk* het voorts die mening gehuldig: "Vandag is Jodedom geskaar aan die kant van die Vrye Volke teen die magte van die duisternis wat met geweld die mensdom in slawerny wil vasknel," sodat waardering en belangstelling vir

¹⁷⁰ D. Y. Saks, They were more than just 'smouse' -the 'Boerejode. In *South African Jewish Report*, June 4-11, 1999, p. 7..

¹⁷¹ A. C. van Wyk, Jode se belewenis van die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902. In *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*. Jg. 13, Nr. 2, November 1999, pp. 138-152.

¹⁷² L. I. Rabinowitz and D. Saks, Jews in the Boer forces, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, pp. 31-35.

¹⁷³ D. Saks, Jode dapper vegters in ABO. In *Beeld* 4 November 1999, p. 19.

¹⁷⁴ D. Saks, 'Boerejode' was in oorlog tussen beste en getrouste manne op kommando. In *Die Burger*, 5 November 1999. Soos dit met koerant berigte gaan, word die titel gewoonlik nie soos dit deur die outeur gestel is, gebruik gemaak nie, sodat Saks sy twyfel uitgespreek het of Jode se getrouheid nie dalk domastrandheid eerder as dapperheid was nie.

Joodsheid aangewakker is.¹⁷⁵ Dit was in teenstelling met die Kaapse koerant *The Owl* wat die Jode wat aan die Boerekant geveg het, as "rebels and traitors" bestempel en gespot het met die wyse waarop hulle agter die Boerelinies sou aangeloop het.¹⁷⁶

'n Ander berig het onlangs op die voorblad van die Sondagblad *Rapport* verskyn. Hierdie berig fokus op 'n Jood, N. Kasrils, wat tydens die Anglo-Boereoorlog aan die Boerekant geveg het. Hiervolgens was Kasrils die oupa van die lid van die Suid-Afrikaanse Kommunistiese Party, en vorige Adjunk-minister van Verdediging, R. Kasrils, wat tans die Minister van Waterwese en Bosbou is. Volgens die kleinseun, was sy oupa 'n regte "Boerejood", wat as 'n "Boere-kryger" onder generaal De la Rey as 'n vryheidsvegter aan die oorlog deelgeneem het. Hy meld ook dat Kasrils opreg teen die imperialisme van Rhodes gekant was en dat hy ook as 'n skerpskutter sy deel bygedra het om dié imperialisme te bekamp.¹⁷⁷ Saks beweer ook dat Kasrils 'n spioen kon wees, en deurdat hy ook 'n lid van die *Kimberley Mounted Rifles* was, kon hy goeie geleenthede benut het om vir die Boere te spioneer.¹⁷⁸

Daar word ook beweer dat nog Jode by die owerheid se geheimmediens betrokke was. 'n Jood, N. Marks, wat in Natal in hegtenis geneem is sou na bewering by die ZAR-owerheid se geheimmediens betrokke gewees het en op grond daarvan deur die Britte in Natal voor die Krygshof gedaag gewees het.¹⁷⁹ Maar die owerhede in die ZAR het die Britte gewaarsku: "Should the prisoner be executed they would in retaliation execute six British officers who were held prisoners of war."¹⁸⁰ As bewys vir N. Marks se skuld het die Britte beweer dat 'n amptenaar van die Nasionale Bank dit laat uitlek het dat hy geld van die Staatssekretaris van die ZAR sou ontvang het. Hierdie bewering is deur die owerheid in die ZAR

¹⁷⁵ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943.

¹⁷⁶ *The Owl*, 24 March 1902.

¹⁷⁷ M. Waldner, Oupa Kasrils was 'n 'Boere'-kryger. In *Rapport*, 20 Desember 1998, p. 1.

¹⁷⁸ D. Y. Saks, Jews on commando. In *Jewish Affairs*, Vol. 54 (4), Spring 1999, p. 24.

¹⁷⁹ S. G. Cohen, A history of the Jews in Durban, 1825-1918. M. A. Thesis, University of Natal, Durban, 1977, p. 195.

¹⁸⁰ M. P. Grossman, A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930, 1973, Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 271.

verwerp op grond daarvan dat hy 'n speurder was wat voor die oorlog uitgebreek het na Natal gestuur is om 'n kriminele ondersoek af te handel. Nadat hy vir een jaar in aanhouding was, het generaal sir R. Buller hom vrygelaat omdat hy geen inkriminerende getuienis teen hom kon vind nie.¹⁸¹ 'n Ander Jood, L. P. Hirsch, beweer dat hy 'n Jood, ene Linton, geken het wat by die ZAR se geheimediens betrokke was.¹⁸² Dit is dus moontlik dat veel meer vindingryke Jode as spioene opgetree het aangesien hulle voorkoms en taalgebruik sò van dié van die Boere verskil het, dat hulle waarskynlik maklik inligting kon verkry.

Die Transvaalse Jode wat as vrywilligers aan die Boerekant geveeg het was veral *Ostjuden* en Jode wat uit Duitsland afkomstig was en wat meesal nog jonk en ongetroud was. Dit het beteken dat hulle nie soos die meeste Boere bekommend was oor vroue en kinders wat alleen op die plase agtergelaat is nie.¹⁸³ Daarbenewens was die meeste van hulle nie burgers van die ZAR nie. Maar die skrywers, Davidson en Filatova, beweer dat Jode wat by die kommandos wou aansluit "found the office of the Pretoria Landdrost and fulfilled all the necessary formalities. With one stroke of a pen they became owners of the fateful Stemrecht that Chamberlain had been working for since 1895 and that served as a pretext for war."¹⁸⁴ In teenstelling met die Jode in die ZAR verduidelik Saks dat Jode in die ou Vrystaatse Republiek teen die laat negentigerjare reeds volle burgerskap geniet het sodat hulle tot militêre diens verplig was en dat hulle dit blymoedig en uit lojaliteit aan hulle nuwe vaderland verrig het.¹⁸⁵ Volgens die *Rabinowitz Papers* is dit nie duidelik of die Boerejode oor wie inligting beskikbaar is, uit die ZAR of uit die Vrystaat afkomstig was nie. Rabinowitz dui egter duidelik aan dat daar Hollandse Jode in die Boeremagte was waarvan sommiges staatsdiensposte beklee het. Daarbenewens was daar Boerejode wat uit die Russiese, Belgiese, Amerikaanse, Australiese en Algerynse gebiede afkomstig

¹⁸¹ S. G. Cohen, *A history of the Jews in Durban, 1825-1918*. M. A . Thesis, University of Natal, Durban, 1977, p. 270.

¹⁸² SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1953 met L. P. Hirsch gevoer is.

¹⁸³ D. Y. Saks, Jews on commando. In *Jewish Affairs*, Vol. 54 (4), Spring 1999, p. 25.

¹⁸⁴ A. Davidson and I . Filatova, *The Russians and the Anglo-Boer War 1899-1902*, 1998, p. 54.

¹⁸⁵ D. Y. Saks, Three Boere-Jode on commando. In *Jewish Affairs*, Summer 1996, p. 36.

was.¹⁸⁶ Daar was sover vasgestel kon word, geen Britse Jode wat vir die Boere geveg het nie.

Hoewel 'n skrywer in *De Volksstem* op 12 September 1899 'n oproep gedoen het dat "Joodse Korpsen" gevorm moes word, het 'n Hollandse Jood geoordeel dat dit "absolute onzin" sou wees, aangesien "het Joodse volk als volk niet meer bestaat en opgelost is onder alle natien van de wereld...", wat sou beteken dat sò 'n heterogene groep net "giftzuigen en tweedracht" sou meebring.¹⁸⁷ Hierdie brief weerspieël die gevoel dat die Hollandse Jode, wat pro-Boer ingestel was, deur ander Jode gewantrou is omdat sekere Hollanders, soos dr. W. J. Leyds, die owerheid se beleid sou bepaal het.¹⁸⁸ Derhalwe het die Jode nie 'n bepaalde korps gevorm nie, maar het meesal ingeskakel by die Boeremagte van die omgewing waarin hulle woonagtig was. Sekere *Ostjuden* het verkies om by die Boeremagte aan te sluit omdat hulle nie by die Russiese korps van luitenant Ganetsky welkom gevoel het nie. Davidson en Filatova beweer dat: "The Russian Commando 'was careful to exclude' what it called the Russian Border Israelites."¹⁸⁹ Boerejode van Russiese afkoms se name is ook nie in enige verslae van die Russe opgeneem nie, sodat inligting oor hulle beperk is. Ten spyte daarvan het sommige Boerejode die Russe as medeburgers beskou en hulle vriendelik behandel. 'n Rus, ene Augustus, het vertel dat hy verskeie intelligente Jode leer ken het wat Russies gepraat het en wat bly was om hulle te ontmoet. Met hulle terugkeer na Rusland het van dié Boerejode vir Augustus en sy vriende by die stasie in Pretoria gaan groet, hy skryf hieroor: "When we entered the train, we found several baskets on our seats with juicy peaches, bananas and oranges, and several boxes of fine cigars,"¹⁹⁰ wat van die welwillendheid van die Boerejode getuig het.

Daar was ook besondere Boerejode wat deur navorsers as helde beskou is. Sascha Schmahmann het as 'n tienderjarige in 1895 in die ZAR aangekom en

¹⁸⁶ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, pp. 16-32; A. Davidson and I. Filatova, The Russian Boer general. In *Historia*, 40(2), November 1995, p. 20.

¹⁸⁷ *De Volksstem*, 16 September 1899.

¹⁸⁸ R. Mendelsohn, *Sammy Marks, "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, pp. 84-92, toon dat Marks gemeen het Leyds "will cause the ruination of your country."

¹⁸⁹ A. Davidson and I. Filatova, *The Russians and the Anglo-Boer War 1899-1902*, 1998, pp. 50-51.

¹⁹⁰ *Ibid.*

was pas sewentien jaar oud toe hy weens sy jeugdige ouderdom aanvanklik net as 'n verpleer by die Rooikruis ingeskakel het.¹⁹¹ Later het hy tog daarin geslaag om by die Boeremagte aan te sluit en het op 15 Desember 1899 aan die slag van Colenso deelgeneem. Schmahmann se voornaam was vir die boere heeltemal te moeilik om uit te spreek. Maar hiervoor het hulle 'n plan gehad deur hom ewe goediglik "Jan Snyman" te noem. Toe daar ook 'n Boere-kryger met die naam Jan Snyman in dieselfde korps opgeneem is, het hulle hom gou "Jan Snyman die Jood" genoem en was baie beskermend en erg oor 'hulle Joodjie'. Hulle het hom as 'n soort gelukbringer beskou en daarom wou sy kommandant, ene Van Rensburg, hom nie toelaat om aan die gevegte deel te neem nie. Van Rensburg sou gesê het, "Nee, hulle sal hom skiet, hy is te gewillig," maar het Schmahman wel toegelaat om in die slag van Toegela (Tugela) onder generaal Joubert te veg.¹⁹² Rosenthal beweer dat Schmahmann se kordaatstukke so dikwels oorvertel is dat hy eintlik 'n legende geword het.¹⁹³

Nog 'n geval was dié van "Jaap Levirtin die Jood", of te wel Jacob Leviton, wat later jare deur almal "oom Jaap" genoem is. Leviton het op 15 Januarie 1897 volle ZAR-burgerregte verkry en het sy "Brieven van Naturalisatie", baie waardevol geag. In 'n onderhoud met die verslaggewer van die *Volksblad* het Leviton vertel hoe hy tydens die Jameson-inval aan die gevangeneming van dr. L. S. Jameson deelgeneem het. Terwyl generaal Cronje Jameson se mag aan die een kant voorgekeer het, was Leviton by die groep wat hom aan die ander kant vasgetrek het. Die eerste aand na die gevangeneming het Leviton na bewering vir Jameson kos geneem en hom aangetref waar hy met sy kop in sy hande gesit en soos 'n babatjie gehuil het. Tydens die Anglo-Boereoorlog was Leviton ook in 'n afdeling wat 'n aantal Britte gevange geneem het. Die bekende Winston Churchill, toe 'n Britse joernalis, was een van die gevangenes. Toe Leviton se perd by Ladysmith onder hom doodgeskiet is, het hy volgens

¹⁹¹ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943. Hierin word vermeld dat Schmahmann trots was op sy sertifikaat No 261-1899 wat hy van die rooikruisvereniging van Geneve gekry het.

¹⁹² SAJBD argief: Knipsel, E. Rosenthal, Jewish heroes of the Boer war. In *South African Jewish Times, Rosh ha-Shanah Issue*, 1948, pp. 15-16.

¹⁹³ *Ibid.*

oorvertelling ook soos 'n kind gehuil omdat hy baie lief vir sy perd was. Leviton het die oorlog oorleef sonder om eers 'n skrapie op te doen.¹⁹⁴

In 'n onderhoud met D. L. Sowden, het Leviton, wat die rang van 'n korporaal gehad het, vertel hoe hy tydens die slag by Colenso gehoor het van 'n ou Jood wat met 'n Bybel in sy hand in 'n tent gesit en lees het. Hy het na die tent gegaan en die ou Jood, met "Gutten ovent, fatter" gegroet. Die ou Jood wat verheug was om 'n geesgenoot te ontmoet, was M. Schwartz, 'n algemene handelaar van Ermelo, wat deur die Boere gekommandeer was om met sy perde, trollies en geld by die kommandos aan te sluit. Nadat Leviton vir Schwartz by generaal Botha ingetree het, het hy verlof gekry om huis-toe te gaan aangesien hy te oud was om van enige verdere nut vir die Boere te wees. Leviton het voorts vertel hoe hy self gesien het hoedat die Britte die plase afgebrand het en hoe "one farmer, who had his legs shot off in battle was captured and sent to St. Helena...his wife and two children were sent to a camp...the children died and the wife went mad...",¹⁹⁵ wat die afgrawe van die oorlog weerspieël. Terug in Ermelo het Schwartz byna dieselfde ervaring gehad toe die Britte hom gevange geneem het en na Ceylon verban het. Schwartz se vrou en kinders is na 'n kamp op Standerton gestuur waarna die Britte die dorp Ermelo aan die brand gesteek het.¹⁹⁶

Tydens die slag van Colenso het drie Boerejode van die Boksburg-kommando kwaai deurgeloop. R. Pastolsky se perd is onder hom doodskiet, terwyl C. Perl gewond is, maar hulle kon albei ontvlug. Hulle makker J. Schorr, was nie so gelukkig nie en was een van die nege Boere wat gesneuwel het.¹⁹⁷ Eerwaarde Wasserzug het die *Jewish Chronicle* in Londen meegedeel dat 'n Boerejood, P. Herz, te Elandslaagte gewond is.¹⁹⁸ Nog 'n Jood, A. Behr, wat onder kommandant P. Uys gedien het en tydens 'n geveg by Diamond Hill (Donkerhoek) gevange geneem is, het daarin geslaag om te ontsnap. Maar hy is gou daarna weer gevange geneem en was tot die vredesluiting in Simonstad in

¹⁹⁴ SAJBD argief: Knipsel, Jaap Leviton, die Jood. In *Volksblad*, 16 Augustus 1951.

¹⁹⁵ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1953 met J. Leviton gevoer is.

¹⁹⁶ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met me. Lily Schwartz, M. Schwartz se dogter gevoer is.

¹⁹⁷ D. Y. Saks, Jews on commando. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 24.

aanhouding.¹⁹⁹ 'n Ander Jood, S. Behrman, 'n winkelier van Koperfontein naby Rustenburg, het verdrink terwyl hy besig was om Boere te help wat in die moeilikheid verkeer het.²⁰⁰

Nog 'n Jood, P. Jacobson, 'n stiefbroer van Marks, het ook aan die Boerekant geveg. Hy is op Vryburg deur die Britte gevange geneem, maar toe hy voorgegee het dat hy 'n Russiese burger was, is hy vrygelaat.²⁰¹ Oor 'n sekere Jood, H. Pillimer, word net vermeld dat hy die bynaam "Oom Paul se Jood," gekry het vanweë sy bewondering vir die President,²⁰² en oor die Joodse boer, N. H. Ebedes is berig dat hy in die omgewing van Ermelo 'n plaas gehad het, in 'n tydperk toe min Jode kon bekostig om te boer.²⁰³ Daarbenewens was J. J. Resnick, "Honest John," 'n pionier van Krugersdorp wat tydens die oorlog 'n rapportryer was en as krygsgevangene na Indië verban is.²⁰⁴ Hoewel min inligting oor hierdie Boerejode bekend is, word hulle almal ge-eer vir die lojaliteit wat hulle aan hulle nuwe vaderland betoon het.

Uit Glencoe in Natal het die Joodse regsgelerde en gewese lid van die Volksraad, *Klaas Waarzegger* (M. de Vries),²⁰⁵ as soldaat en oorlogskorrespondent verslag aan *De Volksstem* gedoen. In een berig het hy vertel van hartverskeurende omstandighede waar verminkte en swaar gewondes deur bekwames van die *Roode Kruis* versorg is. Op 'n ligter trant het hy met almal se voorkoms geskerts, en beskryf hoe lank hulle baarde en hare was aangesien daar geen kamme, spieëls of haarknippers beskikbaar was nie.²⁰⁶

Sekere Boerejode het selfs as offisiere gedien, soos H. Judelowitz, wat onder die Boere net as Hermann bekend gestaan het, en wat homself in generaal P. Cronje se kommando as 'n dapper vegter onderskei het, sodat die Boere hom "die jong Russiese rebel" genoem het. Judelowitz het op 'n keer 'n aantal *Scots*

¹⁹⁸ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, pp. 36-37.

¹⁹⁹ SAJBD argief: Knipsel, Jewish oudstryder's golden wedding. In *The Jewish Herald*, 28 October 1956.

²⁰⁰ TAB. Inligtings offisier van die Militêre goewerneur in Pretoria (IOP), 5 442/00. Re: Joodse winkelier verdrink, 1900.

²⁰¹ SAJBD argief: Dokument 124, P. Jacobson.

²⁰² SAJBD argief: Dokument 103, Oom Paul se Jood, H. Pillimer.

²⁰³ SAJBD argief: Domument 124, N. C. Ebedes.

²⁰⁴ SAJBD argief: Dokument 125, J. J. Resnick.

²⁰⁵ TAB SS R 1725/ 72 Re: Volksraadslid M. de Vries, 1872.

Guards met hulle waterkar onkant betrap en na die Boerelaer as gevangenes gebring. Hy het met sy dryfkrag en dapperheid die rang van veldkornet verdien en het later as 'n kommandant die leierskap oor driehonderd man verkry wat as die "Judelowitz Party" bekend gestaan het. Judelowitz se eenheid is egter op 28 Mei 1900 deur die Britte verslaan. Tydens hierdie geveg het hy op vier en twintigjarige leeftyd gesneuwel en is in Prieska in 'n massagraf begrawe.²⁰⁷

'n Hollandse Jood, J. C. Duveen, was volgens mnr. H. Oost, met wie hy saam op kommando was, 'n baie brawe Boerekryger sodat Saks na hom as "The Dutch Die-Hard" verwys. Duveen, wat kort voor die Anglo-Boereoorlog uit Holland as 'n drie-en-twintigjarige in die ZAR aangekom het, het by die Zoutpansbergkommando onder 'n kommandant Maré en later onder 'n kommandant De Villiers geveg. Tydens 'n geveg sou Duveen, hoewel sy geweer nie gelaai was nie, 'n Britse offisier wat sy veldkornet wou skiet, gedreig het met die woorde: "If you shoot him, I will shoot you!", waarop die verdwaasde offisier sy wapen laat sak het. Duveen was 'n bittereinder wat onder generaal C. F. Beyers se aanvoering dikwels uiter gewaagde take uitgevoer het. Tydens sy laaste geveg is sy perd onder hom doodgeskiet waarna hy vinnig in die ruie bosse verdwyn het om te verhoed dat hy gevange geneem sou word. Laat in 1901 is hy in sy maag gewond en gevange geneem en moes hy vir agt maande in 'n kamp in Indië deurbring. Tydens 'n ernstige siekbed het hy op die vloer van 'n gebou geslaap omdat hy bang was dat hy dalk in 'n Britse bed in die hospitaal sou sterf.²⁰⁸

Hollandse Boerejode het ook ene Elzas, 'n luitenant Muller en verskeie Joodse staatsamptenare van die ZAR ingesluit met vanne soos Gompel, Isaacson, Naards, Van Gelder, De Rooy, Van Amerigan, Kleinkramer en Elias.²⁰⁹ Die Boerekryger, R. W. Schikkerling, maak telkens in sy dagboek melding van Jode met wie hy op kommando saam geveg en vriendskappe opgebou het, soos met Duveen, na wie verwys is. 'n Jood, J. Zwarenstein, was een van 'n groep

²⁰⁶ *De Volksstem*, 17 Maart 1900.

²⁰⁷ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, p. 23; E. Rosenthal, Joodse helde van 1899-1902: Was dit 'n oorlog tussen broers? In *Buurman*, Maart 1972, pp. 11-12.

²⁰⁸ D. Y. Saks, Three Boere-Jode on commando. In *Jewish Affairs*, Summer 1996, pp. 36-37.

²⁰⁹ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews in South Africa*, 2001, p. 37.

manskappe wat op Pilgrim's Rest by hulle kommando aangesluit het. 'n Boerejood, C. Solomon, was aan die Boksburgkommando verbonde en het tot sy verbasing 'n ander Jood, ene Goldsmith (Goldsmiedt), toevallig in Lydenburg by 'n sementdam raakgeloop, waarin hulle albei graag wou bad. Ook 'n besondere vriend van Schikkerling was 'n Jood, J. Goodman, met wie hy dikwels ledige ure deurgebring het. Hy het vertel hoe mooi Goodman vir hulle gesing het, maar dat dit almal weemoedig gestem het. 'n Besondere Boerjood, ene Kaplan, was volgens Schikkerling, "no coward...he once crept up to a blockhouse with two bombs slung around the neck in a saddle wallet."²¹⁰

'n Ander Boerekryger, D. Reitz, het in sy oorlogsherinneringe geskryf dat ene Cohen in 'n geveg betrokke was waarin sy enkel kwaai beseer is. Na twee dae was hulle genoodsaak, maar ook baie hartseer, om vir Cohen, die dapper Boerejood, agter te laat toe sy enkel septies geraak het en hy deur die Britte gevange geneem is. Die Britte kon nie verstaan hoekom Cohen, 'n Joodse Uitlander vir die Boere geveg het nie, waarop hy grappenderwys gesê het dat hy om stemreg geveg het.²¹¹ 'n Jood met die uitsonderlike naam Joubert Marks, het tydens die Anglo-Boereoorlog onder kommandant J. du Plessis en later onder veldkornet C. Groenewald geveg totdat generaal P. Cronje oorgegee het. As luitenant-adjudant het hy daarna in verskeie kommandos, selfs onder generaal J. B. M. Hertzog geveg, waarvoor hy in 1921 'n dekorasie vir getroue diens ontvang het.²¹²

Daar was volgens die *Rabinowitz Papers* 62 van die Boerejode wat krygsgevangenes was. Maar Saks beweer dat daar moontlik meer as 'n honderd Joodse krygsgevangenes kon wees indien moontlike misverstande met vanne in ag geneem word. Van hierdie krygsgevangenes is C. A. Levy en S. Paradise op grond van hulle onderskeidelik Franse en Russiese burgerskap, deur die Britte na hulle lande van herkoms teruggestuur. D. Sunday (Zundell) van Potchefstroom is gedurende Oktober 1900 gevange geneem en het op 30 November 1900 in aanhouding gesterf.²¹³

²¹⁰ R. W. Schikkerling, *Commando courageous (A boer's diary)*, 1964, pp. 338, 163, 185, 196, 304.

²¹¹ D. Reitz, *Commando: A Boer Journal of the Boer War*, 1929, pp. 225-230.

²¹² SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943.

²¹³ D. Y. Saks, They were more than just 'smouse' - the 'Boerejode.' In *South*